Р2(С18)
Г14
84(2Рос-6Ки)6-5

Аркадий Гайдар

Р. В. С.

ХАКГИЗ — 1952

Арк. Гайдар

Ульяновская
областная

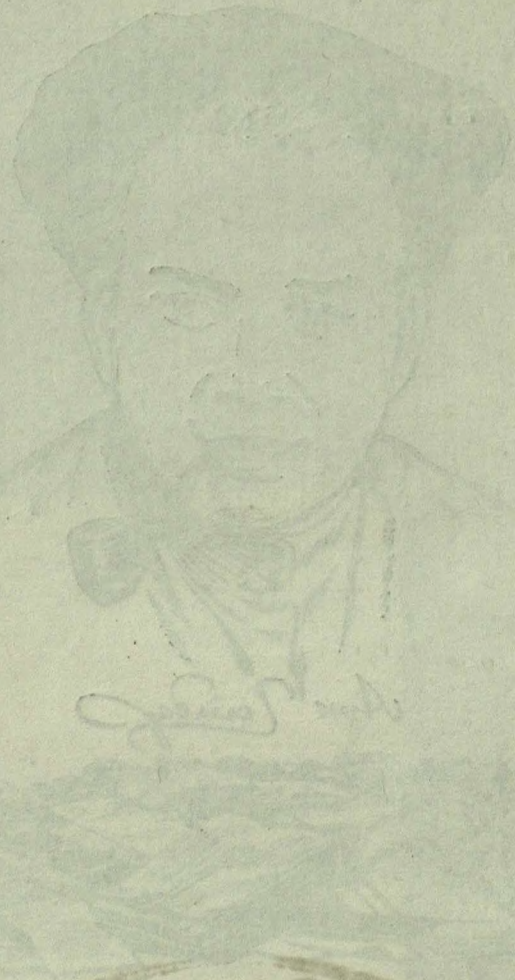

84(2Рос-6Х)6-5 Р2(с18)
Г14.

А. ГАЙДАР

Р. В. С.

ХАКАС
ОБЛАЗЫНДАҒЫ ГОСУДАРСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
АБАКАН—1952

А. ГАЙДАР

Р. В. С.

(НА ХАКАССКОМ ЯЗЫКЕ)

Тілбестеен О. Асочакова. Корректор А. Чеменева.
Редактор Г. Борчиков. Техредактор Н. Корнеева.

Подписано к печати 6 марта 1952 года. А 00008. Печатных листов 3,5. Учетно-издательских л. 3.
Тираж 500 экз. Заказ 222. Типография из-ва „Советская Хакасия", г. Абакан. Цена 1 руб. 75 коп.

АРКАДИЙ ПЕТРОВИЧ ГАЙДАР.

„Тимур паза анынъ командазы“ алай ба „Школа“ книгаларны олганнарнынъ хайзы пілбинче? Сынап позы хыгырбаан полза, олданъар пасха кізілерденъ искен полар.

Ол книгаларны советскай олганнарнынъ хынчанъ писателі—Аркадий Петрович Гайдар пасхан. Анынъ сын фамилиязы Голиков полган, че позынынъ книгаларында пазарга ол Гайдар фамилияны сагынып алган. Гайдар, ол алнынзар дозорга ысчанъ чаланъ аттыг кізі, алай ба всадник теені полча. Анынъ хачан даа пістінъ Хызыл Армиянынъ паза Советскай ўлгўнінъ ана андаг хадагчызы полары килченъ.

Гайдар ам чогыл... Ол чаада советскай чоннынъ сын оолгы чіли öл-халган. Че пістінъ алныбыстагы полкада олганнарга пазылган илееде книгалар ла турглапчалар.

Гайдар позынынъ советскай родиназына тынъ хынчанъ! Нанчыларына пасхан письмоларынынъ пулиинда ол сустыг пис пулунъныг чылтысты тике ле хоостабачанъ. Ол чылтызахтанъ ол чуртап пастаан, чуртастанъар орта сагынарга ўгреніп алган, кізі хайхастыг хыныг книгалар пазарга ўгреніп алган. Ана ол Советскай чылтызахтынъ ўчўн ыырчыларнанъ кўрезіп, позынынъ пазын пирсалган. Амды ол Тарас Шевченконынъ могилазынанъ ырах нимес Канев алтында тимір чол насыпінынъ хриндагы почётнай солдатскай могилада чатча. Ол орын Полтавщинада, Ляплево селоданъ ырах нимес. Ол селодагы олганнар анынъ могилазын маннапчалар, аны хадарчалар, часхызын, тізенъ, порчолар одыртчалар.

Гайдар 1904 чылда Льгов городта төреен.

1914 чылда, хаҷан аҕаа он час тол-парҕанда, пабазын солдатха алып-алып русско-германскай чааҕа ызыбысханнар. Пабазын солдатха алар алнындох олар Льговтанъ парыбысханнар. Ол кічігденъ сыҕара Тешь суҕнынъ пөзік чарында турчатхан кічиҷек Арзамас городта чуртап өскен. Ырах нимес Ока, Волга, Нижний-Новгород полҕан. Аннанъар ол, пістінъ странанынъ полҕан на пулиина хынҷанъ даа ползa, средней Россиянынъ крайларына тынъ хынҷанъ. Ол Советскай Союзтынъ прай чирінде полҕан—северде, югта, ырахxы востокта.

Гайдар Хызыл Армияҕа парҕанда аҕаа он төрт ле час полҕан, он пис частыҕда, тізенъ, ол киевскай командная курстарны тоозып, курсанттарнынъ отрядтарында командир полҕан. Ананъ ол революциянынъ ыырҷыларынанъ кўрезіп, пасха-пасха фронттарда батальоннанъ паза полкнанъ даа командовать полҕан.

Гайдарнынъ Хызыл Армияданъ чарылызары пір дее килбеҷенъ, анда санъайҕа халарҕа иткен. Че 1923 чылда контузия соонанъ ол аҕырыбысхан, аны запасха зачислять пол-салҕаннар.

Андада ол книга пас-сыххан.

Инъ не пастап ол „Р. В. С.“ книганы пас-салҕан (Р. В. С.—Революционнай Военнай Совет теені полча). Ол 1926 чылда полҕан. „Р. В. С.“, „Школа“, „Тимур паза анынъ командазы“ книгалярданъ пасха анынъ илееде пасха хыныҕ книгалары пар: „Ырахxы страналар“, „Военнай тайна“, „Барабанщиктынъ судьбазы“, „Голубая чашка“, „Чук паза Гек“ анн. пас.

Гайдар Хызыл Армияҕа тынъ хынҷанъ, анынъ великай подвигтарынанъар, Родинанынъ ыырҷыларынанъ кўрезиининенъер чоохтап, пістінъ славнай Советскай Армияҕа ол пісті дее ідök тынъ хынарҕа ўгретче.

„Р. В. С.“ книгада Гайдар ырахxы туста ирткен нимелерденъер, Хызыл Армиянынъ чиит Советскай ўлгўні чох идібізерге харасчатхан, ахтарнанъ, гайдамактарнанъ петлюровецтарнанъ паза хасхыларнынъ шайкаларынанъ кўрескеніненъер пасча. Ол гражданскай чаа тузы полҕан. Ікі оолах, Димка паза Жиган, Хызыл Армияҕа ыырҷыларнанъ кўрезерге полысчалар паза палыҕлыҕ командирны өлімненъ арачылап халчалар. Олҕаннар Хызыл Армияҕа хайди полысханнарынанъар Гайдар позынынъ

тўгенчі „Тимур паза анынъ командазы“ тіп книгазында чоохтапча. Тимур позынынъ арғыстарынанъ хада хайди красноармейскай семьяларға полысханнарын, полған на ўгренчі пілче. Оолахтар кўстері ле читкен нименен полысчанънар.

Отечественнай чаа кўннерінде миллион советскай олғаннар Тимур паза анынъ командазы хайди итченънер ідök итченънер, постарын олар тимуровецтарбыс тіп адачанънар. Родинаа ыырчыны чинъерге тимуровецтар полысханнарох.

Гайдар чаа пасталарынанъох фронтха парыбысхан, анда „Комсомольскай правданынъ“ корреспонденты полған.

Гайдар полчатхан часть отступление тузында, Киев алтында ибіртір-салған. Аны самолёттығ сығар-килерге иткеннер, че ол ынабаан. Ол пасха боецтарнанъ хада партизанскай отрядсар парыбысхан. Анда ол пулемётчик полып, позынынъ Советскай Родиназынынъ ўчўн ölхалған.

Р. Фраерман.

Мынынъ алнында пеер, иргі, аразы изел-парған сарайлар аразынзар, пірее-пірее олғаннар ойнап аларға кире ойлас-килченънер. Мында чахсы полчанъ.

Хачан-да Украинаны[1] холларына алып алған немецтер пеер сызыр паза от тарт-салчанънар. Че немецтерні хызыллар сығара сүрібіскеннер, хызылларнынъ соонанъ гайдамактар килгеннер, гайдамактарны петлюровецтар[2] сығара сүрібіскеннер, петлюровецтарны, тізенъ, пазох пасхалары. От харалыбысхан, чызыбысхан ўўнділерненъ чат-халған.

Папахазын ибре сарығ көк-арах ленталығ атаман Криволоб, төрт москальны[3] паза пір украинецті ödірсалғаннанъ пеер, олғаннар андағ кізі кірбес-парбас чирлерзер чөрбес полыбысханнар. Іди хара, амыр сарайлар тастал-парғаннар.

---

[1] Пу рассказта гражданскай чаа (1918—1919) чылларында ирткен событиелер пазылчалар.

[2] Гайдамактар паза петлюровецтар—украинскай белогвардейскай отрядтар, гражданскай чаа чылларында олданъ Хызыл Армия кўрескен.

[3] Москаль—русскайларны хыртыстанып іди адачанънар.

Димка ла пеер удаа кил-парадыр. Мында кӳн чахсы чылытча паза киреннернінъ тадылыг-арах ачыг чызы чахсы чыстанча. Чалбах пӳрліг ӧзімнернінъ ӱстілерінче шмельлер амыр сыылас-чӧрченънер.

Че ӧдірт-салганнар?.. Олар хачанох чоғыллар, нооза! Оларны пір улуғ оймахха салып чирненъ көм-салғаннар. Кирі, кіленчік Авдей апсах, тізенъ, хайзынанъ кічіг олғаннар хорығадыр, ікі ағаснанъ пик крест идіп-алып, чазыттап кізілер чыған чирнінъ ӱстінде турғыс-салған. Пір дее кізі көрбеен, а Димка көрген. Көрзе дее ол пір дее кізее чоохтабаан.

Димка ағлах, амыр пулунъа кіріп-алып, чахсадин ибре көріп алған. Че хорыхчанъ ниме чоғын көріп-алып, ол сызыр аразында хазынып, аннанъ ікі обойма патроннар, мылтых шомполы паза хыны чох таттап парған австрийскай штык сығарып алған.

Пастап Димка разведчик полып тістенекти чыл-чӧрченъ, че тынъ важнай минуталарда, хачан ыырчы чағын тіп сағынып алза, ол чирге чадыбысчанъ, ананъ тынъ сиргектеніп, анынъ хайда полчатханын чахсы иде көріпала алнынзар чылып одырчанъ. Талааны тартханнанъар ба, алай пасха нимеденъер бе, анынъ киреғі пӳӳн уғаа тынъ чахсы киліс-парған. Ол ыырчы посттарына читре парып, ананъ мылтыхтар, пулемёт, пірееде, тізенъ, батарея даа атызы алтынча, нандыра пір дее палыглатырбин позынынъ станына айлан-килченъ.

Ананъ позынынъ действиезін паза разведканынъ результадын тинънестіріп-алып, ол чаланъ аттығларны алнынзар ысчанъ, ананъ хысхырбинанъ хойыг хазалчыхтыг оттар аразынзар кире хончанъ. Олары, тізенъ, іди дее хатыг сохтырзалар тиспин геройлар чіли ӧлченънер.

Димка оларнынъ махачыларына хынчанъ, аннанъар халғаннарын пленге алып алча. Ананъ пленге кіргеннерге „стройся“, „смирно“, команда пирібізіп ол тарынчах, хатыг ӱнненъ оларзар чоохнанъ айланчанъ.

— Кемге тоғыр парчазар? Постарынъарнынъ харындастарынъарға, тоғысчыларнанъ крестьяниннарға тоғыр ба?

Алай:

— Коммунияға хыныбыстар ба? Свобода кирек полыбысты ба? Законнай ӱлгӱденъ тоғыр...

Анзы, ол хайдаҕ армиянынъ командиры полчатханнанъ полчанъ, ол пірееде пірсінінъ командиры полчанъ, пірееде, тізенъ, пірсіни.

Пўўн ол илееде ўр ойнабысхан, чазыданъ айланчатхан малларнынъ хонъролары ла тыҕдыри тўскенде хабынҕан.

„Мына за!—саҕын-салҕан ол. Амды іҷем көзідер маҕа, хынза, азранарҕа даа пір дее ниме артыспас“. Ананъ, прай тириглерін чазыр-салып, ноо ниме тіп чахсы-арах чойланыбызарын чўгўрісте саҕынып, табрах ибінзер ўкўссалҕан.

Че, тынъ чапсыстыҕ, ол хырыстырбаан, чойланарҕа даа киліспин парҕан.

Димка іҷезіненъ кірлес хыринда сала ла уруныс-парбаан даа полза, іҷезі анынъзар хайбаан. Уучазы клўстерін тыҕдырадып, кладовкаданъ иргі пиджакты паза станны нимее-де сыҕарчатхан.

Топ оол тунъмачаҕы тойнынъ ўўндізінде тахпайнанъ оймаҕас хазып одырҕан.

Кем-де Димканы кистіненъ станынанъ аҕринчах тартыбысхан. Хылчанънаныбызып мөнек тўгдўр Шмельні көр-салҕан:

— Син ниме, алыҕ?—иркеледіп сурҕан ол, ананъ кинетін адайахтынъ ирні чіріл-парҕанын көр-салҕан.

— Іҷенъ! Кем піди ит-салҕан?—чўреқсіп сурҕан Димка.

— Ах, хыя пар!—ачырҕастыҕ нандырҕан анзы, хыя айланып.—Мин аны көр-чөрчем ме хайди?

Че Димка анынъ сын нимес нимені чоохтаанын сизінсалҕан.

— Аны тайым сапогнанъ тебіскен,—чоохтаан Топ.

— Хайдаҕ тайым?

— Тайым... пора... ол пістінъ ибде одырча.

„Пора тайызын“ хырызыбызып, Димка ізік азыбысхан. Ол кровать ўстінде солдатскай гимнастёркалыҕ чоон кізіні көр-салҕан. Хости лавкада казённай пора шинель чатчатхан.

— Головень!—чапсып парҕан Димка.—Син хайданъзынъ?

— Аннанъ,—хысхачах нандырыбысхан анзы.

— Син Шмельні ноҕа саабысхазынъ?

— Хайдаҕ андаҕ Шмельні?

— Минінъ адайымны...

— Ўрбезін. А то мин анынъ пазын хазыра толҕабызам.

— Саға позынъынин піреезі хазыра толғабыссын!— тарынчах чоохтаныбысхан Димка, ананъ Головень холын чирде чатчатхан аар сапогсар сун-париғанын көр-салып, пес кистінзер чылбыри түскен.

Головеньнынъ хайданъ сых-килгенін Димка пір дее пілполбаан. Хызыллар аны ӱр ниместе ле солдатха алып алғаннар, ам, тізенъ, ол пазох ибде. Оларнынъ службазы андағ ӱр нимес полбасха кирек.

Иирдегі азрал азранчатханда Димка тыстанмаан, сурыбысхан:

— Син отпускка килгезінъ ме?

— Отпускка.

— Ана хайдағ ниме! Ӱрге бе?

— Ӱрге.

— Син чойланчазынъ, Головень!—киртістіг чоохтаан Димка. Ам чаа полчатханнанъар хызылларнынъ даа, ахтарнынъ даа, көктернінъ[1] дее солдаттарын ӱрге позытпинчалар. Син хасхызынъ, неке.

Пазағы секундадох Димка мойнынанъ тынъ саптырып алған.

— Олғанны ноға саапчазынъ?—Димканынъ ічезі кірізібіскен.—Таап алған кемненъ тартызарын.

Головень аннанъох тынъ хызар-парған, сырайысчатхан хулахтыг тоғлах пазын (андағ атты ол аннанъар алған) чайхабызып, чоон ӱнненъ нандырған:

— Чахсыданъ тапсабанъардах...Питерскай пролетарийлар... Сірер маға ибденъ сығара сӱрдірерлерінъні сағып аларзар.

Анынъ соонанъ ічезі хайди-да чыы тартынып одырыбысхан, сӱркінънепчеткен Димканы хырызыбысхан.

— Син кирек чох чирзер араласпа, аннанъох артых тееп парар.

Иирдегі азрал соонанъ Димка сенектегі хаарчахтар кистінде сызыр ӱстінде ічезінінъ таарын чабынып-алып чадыбысхан, ананъ узуп полбин илееде ӱр чатхан. Ананъ андар Шмель ағрин киліп, пазын Димканынъ инънінзер сал-салған.

— Ічеңъ, Питерзер, пабамзар парыбызанъар.

---

[1] „Көктер"—гражданскай чаа тузындағы кічичек городтарны паза Ухраинанынъ селоларын тоначанъ контрреволюционнай бандалар.

— Эх, Димка! Мин амох таа парыбызарчыхпын... Ам андар ирт-поларзынъ ма за? Пасха-пасха пропусктар кирек, көрчезінъ—ибре ниме полча.

— Іченъ, Питерде хайдағлардыр?

— Кем оларны піледір! Хызыллар тіпчелер. Хынза, чойланча даа полар лар. Ам пілчее пар ба за?

Пілчее чоғына Димка киртінген. Волостной село чағын даа полза, анынъ кемни полчатханын пілчее чоғыл. Пу күннерде аны Козолуп алып алған тіпчеткеннер... Козолуп чи хайзы партиядадыр?

Ананъ ол сағысха тўзібіскен іченъ сурған:

— Іченъ, Козолуп көктерни бе?

— Олар прайзы ёлзіннер!—тарынчах нандырған іченізі.—Прай чон чонға төй полған, ам, тізенъ,..

Сенекте харасхы. Азых ізіктенъ хойыг чылтыстыг тигір паза чарых айнынъ чарымдыгы көрінчеткен. Димка кичеегі читре тўзелбеен хыныг тўзін читре тўзеп аларға полып, сызырзар тиренъ-арах иптен-сыххан. Узуп-парирып, мойнызар чаба чадып алған ізестіг Шмельнінъ хайди чылытчатханын ол сизінген.

Көк тигірде күннінъ сусталызына ах пулуттарнынъ хрилары чылтырасчатханнар. Чалбах чазыларда, сарыг астарнанъ чил ойнапча, чайгы күн сым-сырых. Кізілер ле амыр ниместер. Хайда-да харасхы агас аразында пулемёттар тадыри тўскеннер. Хайда-да орудиелер атылғаны істіле тўскен. Хайдар-да кавалерийскай отряд чўгўртістенъ иртіп парған.

— Іченъ, олар кемнерненъ?

— Хыя пар!

Димка сиден хринзар ойлап-парып, пір сыра ўстіне сыгып-алып, всадниктар көрінмес иде парганча соонанъ илееде ўр көрген.

Ол туста Головень тарынчах чёреен. Хызылларнынъ отрядтары деревняча иртчеткен сай ол хайда-да чазынчанъ. Аннанъар Димка Головеньнынъ хасхы полчатханын піл-салған.

Пірсінде Димканы ууҷазы Головеньға от хазаазынзар кизек чаг паза пір тілім іпек апарып ысхан. Головеньнынъ чазыт чуртапчатхан орнынзар парчадып, андар кистіненъ одырып алған Головеньнынъ ниме-де итчеткенін Димка көр-салған.

„Винтовка!—чапсып парған Димка.—Ана хайдағ ниме! Нимее ол ағаа кирек?“

Головень затворын чахсадин чыс-салып, стволын сӱбрекненъ тығысхлап-салып винтовказын от аразынзар чазыра сал-салған.

Иир тооза паза пазағы даа кӱннерде Димканынъ винтовканы көріп алары тынъ килченъ: „Русскай ба, алай немецкай ба? Арса, анда наган даа пар?“

Ол аразында ибре амыр пол-парған. Хызыллар Козолупты сӱрібіскеннер, постары, тізенъ, аннанъ андарох хайдағ-да фронтха парыбысханнар. Кічичек деревнячахта сым-сырых паза кізі асхынах пол-парған, Головень от хазаазын тасти хайдар-да ӱрге чіт-чӧрібісченъ. Пірсінде иирзер, хачан туғ хазында пағалар табызы істіл-сыхханда, хачан чапчанъ харачхайлар воздухча учух-чӧрчеткенде паза тобын ыыласчатхан туста, Димка от хазаазынзар парарға сағынып алған.

Ізігі замокнанъ пиктел-парған полған, че Димка пасха чирче чӧрченъ—танъах уязынча. Хыя иділчеткен чарды ығыри тӱскен, усхун-парған танъахтар хысхырыссыхханнар. Ол сууластанъ хорых-парып, Димка табрағынча чоғар сығара хон-парған. От хазаазында тынары чох чӧгі паза амыр полған. Хызыл подушка чатчатхан пулунъзар парып-алып, хыр алтында тілеп-чӧріп хайдағ-да хатығ нимее урын-парған. „Приклад!“ Тынънаныбысхан: тасхар пір дее кізі пілдірбеен. Тарт-көрген ананъ винтовканы прай сығара тартып алған. Наган чох полған. Винтовка русскай полтыр. Димка аны илееде айландырғлап көрглеен, сиберлеп тутхлаан. „Затворын ас-көрзе хайдағ полар ни?“

Позы ол пір дее ас-көрбеен, че солдаттарнынъ хайди асчатханнарын ол удаа көрченъ. Ағринчах тартхан—рукоятка чоғар кӧдірілче. Позынзар алдыра нинче парғанча тартыбысхан. „Пілчем!“ сағын-салған ол өрініп, че олох туста затвор алтында хайданъ-да сых-килген сарғамзых патронны көр-салған. Ол ағаа көп нимес сағысырабысхан, ананъ нандырох чаап саларға чарат-салған. Ам, тізенъ, тынъ-арах чыл-сыххан, ананъ Димка сарығ патроннынъ стволзар көні парчатханын сизін-салған. Ол тідінмин-арах тохтабысхан, винтовканы позынанъ хыя ідібіскен.

„Хайдар кірче, айна!“

Манъзырирға кирек полған. Ол затворын чаабызып, мылтыхты агринчах олох орнынзар чылдыр-сыххан. Чазыртаа-салған полған, кинетін ізік азыла түскен, Димканынъ алнында хахап парған, тарынчах сырайлыг Головень тура түскен.

— Син мында ниме итчезінъ, адай?

Пір дее ниме!—хорыхханынанъ нандырған Димка.— Мин узаам...—винтовканынъ прикладын, тізенъ, азагынанъ от аразынзар пілдіртпин ідібіскен.

Олох туста тунух-арах, че тынъ атылыс пол-парған. Димка Головеньны сала пасхыстанъ түзіре саап парыбыспаан, чоғартын көні чирге сегірібізіп огородча чүгүрсыххан. Чол хриндағы плетеньні азра сегірібізіп, ол канаваа кире түс-парған, тур-килгенде, тізенъ, тынъ өкпелен-парған Головень анынъ көгенегіне чапсыныбысханы пілдір-парған.

„Ödір-салар!—сағын-салған Димка. Ічем дее чоғыл, пір дее кізі чоғыл—пар-халдым ам". Арғазынанъ тынъ саптырғанына анынъ харахтарына харасхы түзібіскен. Ол чирге анъдарыл-парып пазох саптырарына тимнен-салған.

Че... чолча ниме-де нызрабысхан. Головеньнынъ холы позыбысхан. Кем-де тарынчах паза тыыда хысхырыбысхан:

— Тенъме!

Харахтарын азыбызып, Димка пастап аттар азахтарын көр-салған—илееде көп аттар азахтары.

Кем-де күстіг холларынанъ аны инъніненъ хаап-алып чирге тургыс-салған. Ам на ол аны ибірібіскен кавалеристтерні паза хара костюмныг, көксінде хызыл чылтыстыг всадникты көр-салған. Ол всадниктынъ алнында Головень аланъ ас-парған турған.

— Тенъме!—пазох тапсабысхан таныс нимес кізі, ананъ Димканынъ ылғаан сырайынзар көрібізіп хоза чоохтаан:—Ылғаба, оолағас, хорыхпа даа. Паза ол саға тенъмес, ам даа, соонанъ даа.—Пірсіне пазынанъ икібіскен, ананъ отрядынанъ хада алнынзар парыбысхан.

Пірсі халған, ананъ хатыг сурған:

— Син кемзінъ?

— Мыннанъмын,—нандырған Головень.

— Ноға армияда нимессінъ?

— Чазым читпеен.

— Фамилиянъ?.. Нандыра айланчатсабыс сыныхтирбыс. Кавалерист шпораларынанъ саабысхан, ады турганох чирденъ ўкўс-салган.

Чолда ниме пол-парганын пил-полбинчатхан паза аланъ ас-парган Димка ла халган. Кистінзер корген—пір дее кізі чогыл. Прай саринзар корген—Головень чогыл. Алнынзар корібіскен, анда хара точкалар чіли горизонт кистінзер чіт-парыган хызыл отрядты кор-салган.

Харахтарындагы чазы хуруглап парган. Агырчатхан чирлері агырбиныбысхан. Че ибзер пararга Димка хорыххан, аннанъар хараа поларын паза прай чон узирга чатхлабызарын сагып аларга чарат-салган. Суг хазынзар парсыххан. Чар хазында, агастар алтында суг пўрўнъкў паза амыр полган. Суг ортызы аалай-арах önъненъ сагылчатхан паза сугнынъ тайыс, тастыг тўбінче агып-ала амыр ойнанган.

Суг озаринда никольскай арыгнынъ ачых чирлерінде, оттынъ пўрўнкў-арах köйчеткені köріне тўскен. Димкаа ноға-да ол тынъ ырах чіли пілдір-парган. „Анда кем полчанъ?—сагын-салган ол.—Алай пастухтар ба?.. Хынза, хасхылар даа полар! Иирдегі азрал тимнепче поларлар—ўсненъ яблах хаарча поларлар алай аннанъ даа пасха пірее ниме...“ Анынъ азранары тынъ килібіскен.

Харасхыда от оолахха ырахтын паарсастыг чылтырап, тынъ на köйчеткен. Че тызы чох никольскай арыг уламох тынъ тарынып, харасхыда харалчатхан.

Чалгыс азах чолча парчадып, Димка кинетін тохтабысхан: айланыс кистінде, суг хазында кем-де пасхачыл пözік ўнненъ, сöстерін сіліг иде адап ырлаан:

Аргы-ыс-тар, ар-гы-ыс-тар,—
Чоохтаан ол оларга нандырып,—
Изен ползын
Ра-сия!
Изен ползын
Совет!

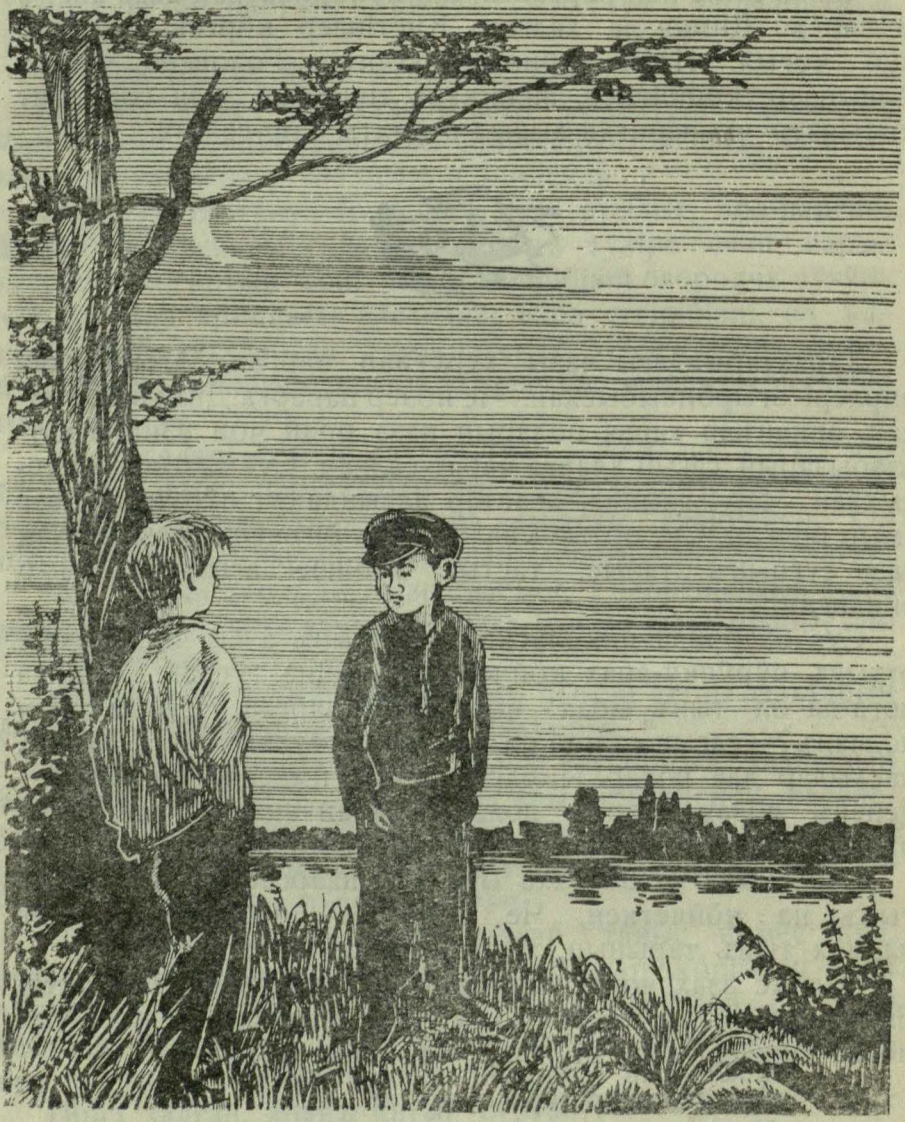

Саға ниме кирәктір?—теен Жиган...

„А, айна хапсын сині! Ана ойнапчатханын!“ чапсаан Димка, ананъ табрах төбін чүгүр-сыххан.

Суғ хазында ол иргі сумка хринда чатчатхан улуғ нимес чудап парған оолағасты көр-салған. Кізі хаалыхтарын истіп-салып ол ырлирын тохтат-салған, хорығыпала Димказар көрген:

— Саға ниме кирек?

— Ниме нимес... Оланъай ла!

— А-а! — сөө тартхан анзы, Димканынъ нандыриина чөпсінген чіли.—Андағ полза, тудыспассынъ?

— Ниме-е?

— Тудыспассынъ ма, тіпчем... Іди полбаза көр! Мин көрерге ле кічігбін, че іди сүрібізербін...

Димка тудызарға пір дее сағынмаан, ананъ позы сурған:

— Син ырлаазынъ ма?

— Мин.

— Син кемзінъ?

— Мин Жиганмын, — нандырған анзы. — Городтанъ килген Жиган... Минінъ ол солалап адап салған адым.

Кинетін чирге чадыбызып, Димка оолағастынъ хорығып хыя турчатханын көр-салған.

— Син жиган[1] нимессінъ, а нимее чарабаанзынъ... Мындағ жиганнар поладырлар ба?.. Че ырны чахсы ырлапчазынъ.

— Мин, харындас, пасха-пасхаларны пілчем. Станцияларда эшелоннарча чөріп сарначанъ полғам. Хызыллар даа, петлюровецтар даа, кемнер дее полза пасха нимес... Сынап арғыстарға полза, андада „Алёшаданъар“, алай ба пайларданъар. Ахтарға, тізенъ, пасха ыр кирек: „Алында полчанънар ахчалар, полчанънар чачыннар даа“, „Пар-халған Расея“, ананъ „Яблочко“ — аны хайларына даа ырлирға чарир, сөстерін не алыстырыбызарға кирек.

Сым одырғаннар.

— Син пеер нимее килгезінъ?

Минінъ крөстеен ічем мында, Онуфриха инейек. Мин пірее айча чахсы азранып, чуртап аларға сағынғам. Андағ полбин за! Пір-ікі неделя пазынанъ, син мында чох пол!— тіпче.

[1] Жиган—кізі ханъыртчанъ, оғыр кізі.

— Ананъ хайдар?

— Пірее чирзер. Хайда чахсы—андар.

— А хайда?

— Хайда? Хайда чахсызын пілченъ ползa ниме! Табарға кирек!

— Танъда иртен суғ хазынзар кил, Жиган. Рактар тударбыс!

— Чойланмассынъ ма? Хайди даа килербін!—чöпсініп, нандырча анзы.

Плетень азра сегірібізіп, Димка харасхы сиденэер кір-киліп, кірлесте одырчатхан ічензін кöр-салған. Ол андар пастыр-киліп, пладын тартыбызып чоохтаан:

— Син, іченъ, хырыспа... Головень тынъ сохханнанъар, мин öнетін ўр килбинчеткем.

— Саға ол асхыначах! — айланып нандырған ол. Аннанъох артых соғарға кирек полған.

Димка анынъ сöстерінде хомзыныс, ачырғаныс искен, че тарынғаны истілбеен.

Пірсінде Димка суғ хазынзар мönъіс килген.

— Мыннанъ парыбызанъ, Жиган!—теен ол.— Мыннанъ ырах-арах пірее чирзер парыбызарбыс, чарир!

— Сині іченъ позыдар ба?

— Син алығзынъ, Жиган! Ибденъ парыбызарға итсе пір дее кізіденъ сурынмачанъ. Головенъ тарынчах, сохча. Минінъ ўчўн Топнанъ іченмні ибденъ сығара сўрче.

— Хайдағ Топты?

— Кічіг харындазымны. Пас-чöрчетсе ол хыныг топлададыр, аннанъар іди адап алғабыс. Андарох, прай ниме чархастыг полыбысты. Че, нимедір ибде?

— Парыбызанъ!—öткін-арах чоохтаныбысхан Жиган.

— Маға нимедір парбасха? Мин амох таа парарбын. Эшелоннарча чöріп чіченъ ниме чыырбыс.

— Хайди чыырбыс?

— Піди: мин пірее ыр ырлап пирем, ананъ чоохтирбын: „Прай арғыстарға пазырынчабыс, сірерге фронт нимес, а ойын ползын. Іпекті ікілер фунт ал-турнъар, пірер осьмушка тамкы, чолда пулемётха даа, пушкаа даа учрабасха“. Ананъ прайзы хатхырызарлар, ол туста

пӧрік суурып тирге: „Гражданнар! Чахсы идіп, олған тоғызын тӧлеп пирпъер“.

Димка Жиганнынъ ниик сағынчатханына паза андағ сӧстерні іди ооӈ чоохтапчатханына чапсып парған, че андағ чуртасха ол хынмаан. Пірее отрядха добровольно кіріп алза, пос отряды идіп алза алай партизаннарзар пары-бысса чахсы поларчых. Димка хызыллар „революция ӱчӱн кӱресчелер“ тіп чоохтаанда, Жиган тоғыр полбаан. Андада Димка Жиганнынъ хызылларда служить полғанынанъар піл-салған.

Димка андар хахаанынанъ манъаттап көрген, ананъ хоза чоохтаан: „көктерде дее хомай нимезӧк. Олар хастарны көп чіпчелер“. Жиганнынъ көктерде полғаны пілілібӧк-парған. Ол оларда позынынъ порциязын пір кӱнге чарымар хасты синінде ал-турчанъ.

Ибденъ тизіп ойлир план ӱр паза чахсы көріл-парған полған. Жиганнынъ ибзер кірбин сағамох тизіп пararға теені чарадылбаан.

— Пастап пастағы кӱннерге іпек алып аларға кирек,— теен Димка,—син ниме, ибденъ сыхпинанъ хонӵыхтарӵа кілен-чӧрерге бе? Паза спичка...

— Алғай даа артых полбасчых. Чазыдағы яблахты хазып ал—обед-тимде полар!

Головень позынанъ хада пик чис алғай ағылғаны Димканынъ сағызына кір-парған. Уучазы аны арыглап салған, хачан ол ӱлӱкӱндегі самовар чіли чылтырап сыхханда аны кладовказар чыып салған.

— Пиктіг ол, клӱзін позынанъ хада ал-чӧрче.

— Ниме чох!—теен Жиган.—Сӱме ле полза, хайдағ даа пиктегденъ алып аларға чарир.

Ананъ азых-тӱлӱк тимнірін амох пастирға чаратханнар. Тимнеен нимелерін Димка сарай хриндағы сызырда чазыр-саларға чоохтаан.

— Ноға сарай хринда?—хынмин чоохтанған Жиган.— Аннанъ даа пасха пірее чирде чазырарға чарир... Іди ӧлген кізілерненъ хости, нооза!

— Ӧліглер хайди полчалар саға?—кӱлімзіреп сурған Димка.

Олох кӱн Димка улуғ нимес кизек чағ ал-килген, Жиган, тізенъ, чачыныға чахсы иде орап салған ӱс коробка спичка.

— Көптенъ чарабас,—теен ол.— Онуфриханынъ ікі ле коробка, пілдіртпес иде кирек.

Ол минутаданъ сығара тизері санъай чарадыл-парған полған.

Чуртас, тізенъ, прай даа чирде хайнапчатхан. Хайда-да ырах нимес улуғ фронт иртіпчеткен. Аннанъ сала чағынарах кічіглері. Ибре красноармеецтер хасхыларны сүргеннер, алай ба хасхылар красноармеецтерні, алай ба атаманнар удур-тодір тудысчатханнар. Козолуп атаман күстіг полған. Анынъ тырысханы хатығ хамағында игірли чатпарған, харахтары, тізенъ, хыралыбысхан көміскелерінінъ алтынанъ аар көрчеткеннер. Тапсабас атаман! Атаман Лёвка, айна ла осхас, көйтік. Анынъ ады даа, позыох чіли, ах тістерін ырсайтып хатхырча. Козолуптанъ позааннанъ пеер, оларнынъ аразында пастап туюххаан, ананъ ачых ыырлас іпасталыбысхан.

Козолуп аалда чуртапчатханнарға приказ пазыбысхан: „Лёвканынъ кізілеріне чағ даа, аттарына от таа, хонарға тура даа пирбеске".

Лёвка хатхырыбысхан, ананъ пасханы пас-салған.

Хызыллар ікі приказты ікізіненъ хығырып-алып, ўзінчізін пас-салғаннар: „Лёвкананъ Козолупты законда нимес тіп чарлабызарға",—прай. Оларға көп пазарға манъ чох полған, оларнынъ ön фронттары тынъ эл-турған.

Ананъ кізі пілчее чох ниме пол-сыххан. Захарий апсахты даа алза! Ол ўс чаада полған. Изірік петлюровец хылыснанъ хулағын ўзе сабысхан сарадайнынъ хринда, завалинкада одырчатса, чоохтаҷанъ:

— Хайдағ тус пол-сыхты!

Пўўн көктер килгеннер, чибіргіче кізі. Ікізі Головеньзар кіргеннер. Хатхырысханнар паза чірчененъ пуртах хатығ пос сыбаан араға іскеннер.

Димка оларзар манъаттап көрген.

Хаҷан Головень парыбысханда, араға тадиин хаҷаннанъ піліп аларға сағынчатхан Димка чірчелер тўбіндегі арағаны пір чірчее урып алған.

— Ди-мка, маға!—сўркўнънеп тапсаан Топ.

— Халғызам, халғызам!

Че чірчезіндегі арағаны ол ахсынзар тўнъдерібіспиненъ тўкўріп тасхар чўгўрібіскен.

Сарай хринда ол Жиганға учрап парған.

— А мин, харындас, пір ниме пілчем.

— Хайдағ ниме?

— Пістінъ тура кистінде көктер чол кизіре оймах хасчалар, айна ла пілер оларны нимее хасчатханнарын. Кізі чөрбезін тіп итче поларлар чізе.

— Хайди іди чөрбеченъ?—ікінчілеп чоохтанған Димка. —Мында пасха ниме полбазын. Пірее ниме идерге сағынча поларлар, неке.

Азыхтарын көрерге парғаннар. Азыхтары ам даа асхынах полған: ікі кизек чағ, пір кизек хайнатхан ит паза онча спичка.

Ол иирде күн надеждинскай чазыларзархы горизонт үстінде улуғ хызамзых круг полып манъзырабин, тынанчатхан чалбах чирнінъ амырына көрчеткен чіли, ағринчах хон-сыххан.

Ыраххы, никольскай арығнынъ ачых чиріндегі Ольховкада нинче-нинче хати санъ сапхан. Че кізі хорғыстығ иде тынъ саппаан, сала-сала ла. Че хачан чоон, тітрестіг табыс сызырнанъ чапхан тура хырларынынъ хринча иртіп, кирі Захарий апсахтынъ хулахтарына читкенде, ол хачаннанъ испеен амыр санъ табызын истіпсалып, манъзырабин крöстенібізіп, хыйрал-парған кірлестінъ хринда позынынъ орнына пик одыр-салған. Че хачан одыр-салғанда, ол сағын-салған: „Танъда хайдағ ўлўкўн полчанъ за?“ Ананъ Захарий көзенекті ағаснанъ тохладып, аннанъ сығара пахлабысхан инейектенъ сурған:

— Горпина, а Горпина, алай танъда пістінъ позрах па?

— Хайди полчазынъ, апсах!—хыныхсыбин нандырған ун пол-парған Горпина.—Среда соонанъ позрах полчанъ ма?

— Мин дее ідök сағынчам ...

Тике ле крöстенібіскен полбазын паза ол чабал санъ табызы полбазын тіп Захарий апсах ікінчілебіскен.

Чил пол-киліп анынъ хыр сағалын чілбіреткен. Ананъ Захарий апсах ипчілернінъ көзенектенъ пахласхлапчатханнарын, олганнарнынъ сиден тастына сығара ойласкилгеннерін көр-салған, чазызартын, тізенъ, örде чөрчеткен пуға алай інек ле мўўребіскен чіли, хайдағ-да пасхачыл сöö тартылыстығ табыс истіл-парған, че сала ötіг-арах паза ўр-арах.

Уо-уу-ууу...

Ананъ кинетін воздухта ниме кўзри тўскен, поскотина хринда атылыстар истіл-сыхханнар... Кöзенектер пір-тинъе чабыл-парханнар, улицадағы олғаннар чіт-чöрібіскеннер. Че хорых-парған апсах, Горпина ағаа хыс-хырбаанда орнынанъ тур-полбинчатхан:

— Син табрах-арах хыймыран, кирі айна! Алай син хайдағ ниме пастальчатханын кöрбинчезінъ ме?

Ол туста Димканынъ чўрегі, тинъ нимес атылыстарох чіли, тўклепчеткен, анынъ тасхар ойлап-парып анда ниме полчатханын кöріп алары килген. Ічезінінъ сырайы хуурта тарт-парғаннанъар ағаа хорғыстығ полған, ананъ ічезі пасха, амыр ўнненъ чоохтаныбысхан:

— Чат... чат ползар, Димушка. Худайымай орудиелерненъ не атпачанъ ползыннардах.

Топтынъ харахтары улуғ-улуғ пол-парғаннар, позы пазын стол азахтарына чапсыра тудып, полда сым чадыбысхан. Че чадарға ағаа изі чох полған, ананъ ылғанънапала тапсаан:

— Іченъ, минінъ полда чадарым килбинче, мин пес ўстінде чадарчыхпын.

— Чат, чат! Мына гайдамак килзöк... ол саға!

Ол минутада ниме-де тынъ тазли тўскеніне кöзенек сўлейкелері сығдыраза тўскеннер, Димкаа чир тітрезе тўскен чіли пілдір-парған. „Бомба тастапчалар!“ сағынсалған ол, ананъ харасхы кöзенектер хринча кўзрезіп, хысхырыспинанъ нинче-де кізі ирт-парығанын истіп салған.

Амыр пол-парған. Пазох чарым час ирткен. Кем-де сенекте кўзри тўскен, хуруғ кöнекке урын-парып, хырызыныбысхан. Ізік азыла тўскен ананъ туразар тиріглі Головень кір-килген.

Ол нимее-де тынъ тарыныбысхан полған, ковшикнанъ суғ ізіп-алып, винтовказын пулунъзар иде ідібіскен, ананъ тарынғанын чазырбин чоохтанған:

— Ах, айнанынъ!..

Иртен олғаннар иртöк тоғас-парғаннар.

— Жиган,—сурған Димка,—син пілчезінъ ме кичее нимеденъер... Кемненъ?

Жиганнынъ öткін харахтары махтанчых-арах чылтырас-сыхханнар. Ананъ ол улуғ кööлліг нандырған:

— О, харындас! Пістінъ кичее киректер полглағлаан...

— Син чойланма ла! Мин синінъ хайди огородтар кистінзер чўгўр-париғанынъны көргем.

— Син хайданъ пілчезінъ? Хынза мин ибре парғам!— хомзынып нандырған Жиган.

Димка анзына тынъ ікінчілебіскен, че мисет полбаан.

— Машина киҷее чөрген, аны Ольховкада тыхтааннар. Ол аннанъ килеріненъ, Гаврила-дьякон санънанъ: бум!..— сигнал пирібіскен.

— Ананъ ниме?

— Ананъ, ана ниме ... Деревнязар чит-килгендөк аны мылтыхнанъ ат-сыхханнар. Ол нандыра парарға иткен, көрзе сиден ізігі чабыл-партыр.

— Пірее кізі тутханнар ба?

— Чох... Андартын хайдар-хайдар кізі чағын пар-полбас иде ат-сыхханнар. Ананъ көрчелер—кирек хомай, тари чўгўріс-сыхханнар... Анда оларны атхлап салғаннар. Пірсі чўгўрібіскен. Онуфриханынъ туразынынъ хринда бомба тастабысхан, көзенек сўлейкелері прай одылғлап парғаннар. Анынъ соонанъ мылтыхнанъ атчалар, сўріс-челер, ол, тізенъ, плетенъ азра сегірібізіп, огородтарча тизібіскен.

— Машиназы чи?

— Машина ам даа мында... че нимее чарабас, пір кізізі тизер алнында андар граната тастабысхан. Прай оот-салған... Мин андар чўгўр-пар-килгем... Марьянынъ Федьказы минненъ пурнадох манънан-халтыр. Хысхыртчанъ нимезін апарыбыстыр. Резиназын пазыбыссанъох, ол орлап сыхча!

Кўн тооза киҷее полған нимеденъер ле чоох полған. Көктер харааох чөрібіскеннер. Кічичек деревнячах пазох ўлгўзі чох халған.

Ол аразында тизіп ойлирға тимненіс тооҗылчатхан. Ам алғай ла оғырлап алары халды. Аны танъда нирде, огородсар сыхчатхан кічичек көзенекче, узун ағас пазына позығ саап-алып, ағаа хаптырып-алып, сығара тартып аларға чарадылған полған.

Жиган обед азралын азранарға парыбысхан.

Димка одырып сыдап полбиныбысхан, ананъ ол Жиганны сағирға сарайларзар пар-сыххан.

Ол сызырда чадып-алып, андар ойнирға сыынчатхан Шмельненъ ойнап сыххан, че ўр дее полбин чўрексіп тур-килген. Ағаа поомнар хайди-да оланъайдағы нимес, че пасха онъдайнанъ салылғлап парған чіли пілдірпарған. „Алай олғаннарнынъ піреезі пеер кірген ме? Вот айналар!“ Ананъ ол азыхтарын чазырған орынзяр пастыр-киліп, пірее кізі көрген полбазын тіп сыныхтаан. Холынанъ харбалап көрген—чох, мында! Чағ, спичка, іпек сығарып алған. Идін аларға иткен—иді чоғыл!

—Ана, айналар!—хырызынған ол.—Аны Жиганнанъ пасха кем чир. Олғаннарнынъ піреезі полған полза, прай чібізерчік.

Тўрче полғанда Жиган килген. Ол обед азралын сағам на азранып алғаннанъар көгліг-арах, ўзўгі чох сығырып-ала килчеткен.

— Син ит чеезінъ ме?—сурған Димка андар тарынчах көріп.

— Чеем!—нандырған анзы.—Та-адылығ...

— Тадылыг!—тарынчах Димка андар хысхыр-сыххан.— Саға аны чирге кем чаратхан? Іди чоохтасхан полғабыс па? Чолға ниме?.. Пазынънанъ пірее хати тартып паркилзем, тадылыг полар саға!..

Жиган хахап парған.

— Итті мин ибде обедта азранчатханда чеем нооза. Онуфриха хайди-да чахсызы тудып ўгреденъ чо-он кизек сығар-пирген!

— Мыннанъ чи кем алып алған?

— Пір дее пілбинчем.

— Худайға пазыр.

— Обал худай! Мына алған ползам амох чир ötре тўс-парим.

Танъ Жиган олох туста чир ötре тўспеенде бе, танъ ол прозын пілінминчеткенде бе, Димка сағын-салған, чох сағам Жиган чойланминча:

Ананъ харахтарынанъ сызырзар көрібізіп, сырыпсар холын сунып, Шмельні хығырған:

— Шмель, килдек пеер!

Че Шмель аннанъ іди чоохтассалар хынмачанъ. Ананъ, жгутты тартхлирын тастабызып, хузуриин төбін тўзірібізіп, хыя пастырыбысхан.

— Ол чібіскен!—тарынып теен Жиган.—Чағлыг кизек полған!

Шмель пазын көдіріп, хулахгарын чіке тудып ыыран-сыххан...

Прай нимелерін пасха пӧзік-арах чирде чазырып чардынанъ чаап, кирпичненъ пазыр-салганнар.

Ананъ полар чуртастанъар сагынып илееде ӳр чатханнар.

— Агас аразында от хринда хонарга... чахсы!

— Хараагызы ла харасхы,—хомзынып чоохтанган Жиган.

— Харасхы хайди полар? Пістінъ мылтиибыс пар полар, піс позыбыс таа...

— Сынап ӧдірглеп салзалар чи,—пастаан пазох Жиган, ананъ хатых-арах хоза чоохтаан:—Мин, харындас, позымны ӧдірерлеріне хынминчам.

— Мин ідӧк,—теен Димка.—Ноо чахсы, тігілер чіли, оймахта.—Ананъ ол пӳрӳнъкӳде сала-сала ла кӧрінчеткен хыйрал-парган крессер пазын икеен.

Димка іди тірінеиъ Жиган чыырылыбысхан, ананъ иирдегі воздух соох-арах полыбысхан чіли пілдірібіскен.

Че, матыр поларга полып, ол пір дее нимее хайбин пандырган:

— Я, харындас... Пір хати пістінъ ниме полган...

Димканынъ хринда чатчатхан Шмель пазын кӧдірібізіп, хулахтарын чіке тудыбызып, сиргектеніп паза тарынчах ыыранчатханнанъар, Жиган тохтабысхан.

— Син хайди полдынъ? Син, Шмеличек, хайди полдынъ?—чӳрексіп сурган аннанъ Димка, ананъ Шмельні пазынанъ сыйбаан.

Шмель сым пол-парып, пазын хатабох азахтарынынъ аразына сал-салган.

— Кӳске чызы тартча,—сыбранып тапсаан Жиган, ананъ изебізіп чоохтаан:—Ибзер парарга кирек, Димка.

— Амох. Сірерненъ хайдаг кирек полган?

Че Жиганга ол киректенъер сагынарга манъ чох полган, агаа хоза чойланарга иткен нимезі пазынанъ сых-партыр.

— Паранъ,—чаратхан Димка, Жиганнынъ ол киреғінеиъер чоохтирга сагынминчатханына ӧрініп.

Тур-килгеннер. Шмель турыбох-килген, че олох туста парбаан, сызыр хринда тохтабысхан, ананъ харасхы чирденъ аны кем-де ирісчеткен чіли, хатабох чӳрексіп ыыран-сыххан.

— Кӳске чызы тартча!—хатабох чоохтанган Димка.

— Кӳске?—амыр табыснанъ нандырган Жиган. — Андаг полза, ноға ол мынынъ алнында пілбеен?

Ананъ тыпъ нимес хоза чоохтаан.

— Ноға-да соох пілдірче. Че чўгўренъ, Димка!

— Ол чўгўрібіскен большевик деревня хринда ырах нимес полар.

— Син хайданъ пілчезінъ?

— Іди сағынчам! Пудурып мині Онуфриха Горпина-зар чарым аяхча тус ödіске ал-килерге ысхан. А анынъ ол кўн плетеньненъ көгенегі чіт-партыр. Мин оларзар киліп сенексер кірерімненъök кемнінъ-де хырызынчат-ханы истілче: „Хайдағ-да кізі көгенекті сыралар алтын-зар тастабыстыр тіпче. Піс Егорихананъ көрчебіс: ол прай чыртых, сала ла полза анчох, че нинче ле пар чирі прай". Захарий апсах истіп-истіп тіпче: „О, Горпина..."

Мында Жиган Димказар көрглеп улуғсырхап тохта-бысхан, хачан Димка тыстанмин че тібіскенде, пазох пастаан:

— Захарий апсах тіпче: „О, Горпина, тілінъ хысха тут". Ананъ мин ибзер кір-парғам. Көрзем, лавкада чыр-тых паза прай хан пол-парған көгенек чатча. Мині көр-салбинанъ Горпина олох секундада ол көгенектінъ ўс-тіне одырыбысхан, ананъ тіпче: „Апсах, пирдек ағаа чарым аях тус", позы, тізенъ, турбинча. Маға ниме, мин ідök тее көргем. Аннанъар, ол большевикке ух тееп парған полар тіп сағынчам.

Наа истіп алған хабарданъар сағынып, тўрче сым одырғаннар. Пірсінінъ харахтары хыймырабин паза хатығланып көргеніне кічичек пол-парғаннар. Ікінчізіни, тізенъ, чылтырап ойналчатханнар.

Ананъ Димка теен:

— Мына ниме, Жиган, чахсыданъ син дее сым пол. Пістінъ деревня хринда хызылларны ідök тее көп ödір-глеп салғаннар, ананъ прайларын пірерденъ.

Танъда иртен тизіп пararға чарат-салғаннар. Кўн тооза Димка хайдағ-да пасха полған. Чірче оот-салған, Шмельнінъ хузуриина пазыбысхан паза туразар кірібодырған уучазынынъ холындағы ачыг сўттіг кринканы холынанъ сала ла суура саабыспаан, анынъ ўчўн Димка Головеньға тынъ саптыртып алған.

Время иртчеткен. Час частынъ соонанъ чарым кӳн иртіп парған, обед, иир чит-килген.

Огородта ағастар кистінде чазыныбызып, сағааннар. Олар сала ирте чазыныбыстырлар, сиден ӧтре кізілер ам даа илееде чӧргеннер. Че хайди полза, Головень килген, ічезі Топты хығырған. Ананъ кірлестенъ хысхырған:

— Димка! Дима-ачах! Хайдар кір-пардынъ?

„Азранарға хығырчалар!“ сағын-салған ол, че тапсабызарға сағынмаан даа. Ічезі турып-турып парыбысхан.

Сағып алғаннар. Чазынып сығып алғаннар. Кладовойнынъ стеназынынъ хринда турыбысханнар. Кладовойнынъ көзенегі пӧзік полған. Димка мӧкейіп, холларынанъ тістеріне таянып, сіренген. Жиган анынъ арғазына сығып-алып көзенексер сун-сыххан.

— Син табрах! Минінъ арғам тас нимес.

— Уғаа харасхы,—сыбыранысханъ нандырған Жиган. Алғайны чадап ла хаптырып-алып, ол позынзар тартып-ала сегірібіскен.—Пар!

— Жиган, син колбасаны хайданъ алғазынъ?—сурған Димка.

— Алғайнанъох хости ілил-парған турған. Табрах чӳгӳренъ!

Чапчанъ хыя чӳгӳрізе халғаннар, че плетень алтырынанъох позығ саап салған ағастарын стена хринда ундуп салғаннары сағыстарына кір-парған. Димка—нандыра. Хаап алған, ананъ кинетін көрзе, плетеньнінъ тизігіненъ пазын суғып-алып Топ Димказар чахсадин көрче.

Ағастығ паза колбасалығ Димка аланъ ас-парған, анда ла онъарылған, хачан Топ аннанъ сурыбысханда:

— Син ноға койбасаны оғырлап алғазынъ?

— Оғырлабаам Топ. Пу кирек,—манъзырап нандырған Димка.—Хусхачағастарны азрирға. Син хусхачағастарға хынчазынъ ма, Топ? Чирик-чирик!.. Чирик-чирик!.. Син чоохтаба ла. Чоохтабассынъ ма? Мин саға танъда ча-ахсы позығ пирем!

— Хусхачахтарны ба?—хатығланып сурған Топ.

— Я-я! Обал худай!.. Оларни чоғыл... Парасханнар!

— Позығ пирерзінъӧк пе?

— Позығ пиремӧк... Син чоохтабассынъ ма, Топ? Іди полбаза позығ даа пирбеспін, Шмельненъ дее ойнирға пирбеспін.

Ананъ, чоохтабазынанъар Топтанъ сöс алып-алып (позы ағаа тынъ киртінмин), Димка аны сағыпчатхан Жиганзар чүгүр-сыххан.

Пүрүнъкү табрах түскен, че хачан олғаннар алғайны паза колбасаны чазыр-саларға сарайға читкеннерінче харасхы пол-парған.

— Чазыр табрах!

— Хая!—ананъ Жиган чарыхча хыр алтынзар сыхсыххан.—Димка, мында харасхы,—чүрексіп сыбранған ол.—Мин пір дее ниме таппинчам...

— А, алығ, таппинчам тіп чойланма! Хорығыбыстынъ!

Позы сых-сыххан. Харасхыда Жиганнынъ холын харбалап таап алған, анынъ холынынъ сірлесчеткені піл-дірген.

— Син ниме?— сурған ол, хорыхханы позынзар айланчатханын сизініп.

— Анда...—Ананъ Жиган Димкаданъ тынъ-арах тудыныбысхан.

Димка харасхы сарайнынъ түбінзертін аар öстес истіп салған.

Пазағыох секундада, хысхырып-ала чирзер чылыбызып, чолны даа, оймахтарны даа, чалғыс азах чолларын даа көрбин ікізіненъ хорыхханнарынанъ хыя чүгүріс-сыхханнар.

Ол хараа Димка ӱр узуп полбинчатхан. Пола-пола ол хайдағ ниме полғанын пазына кир-сыххан: „Күскелер... Итті кем чеен?.. Көгенек... öстес... Ниме полар, сынап?.."

Ол илееде ағахтанған, че анынъ пазына кірчеткен пір сағыстанъ азырыл-полбинчатхан.

Иртенӧк ол сарайлар хринда полған. Сызырны хыя алы бызып ол чарыхча кір-парған. Кӳн сусталыстары илееде кӧп чарыхтар ӧтре харасхы эн сарайнынъ істін чарыт-ханнар. Алнынзархы сари, хайда сарай ізігі поларға кирек, изел-парып, сарай хыры ізігіне туу тӳс-партыр. „Хайда-да мында“, сағын-салған Димка, ананъ чыл-сыххан. Ӧртелбеен кирпичтернінъ ӳӳндізінінъ кистінче парып, хорых-парып тохтабысхан. Пулунъда, сызыр ӳстін-де, тӳнъдере пір кізі чатчатхан. Ниме сыбдыри тӳске-нін истіп-салып, ол пазын сала-а кӧдіріп, холын сызырда чатчатхан наганзар сунған. Танъ кӳзі чохтанъар, танъ паза даа пасха нимеденъер, ағырыбысхан, хызар-парған харахтарынанъ кӧрібізіп, салааларын чазыбызып, револь-верын тӳзірібіскен ананъ, кӧдіріліп хырлап-арах тілін чадап ла айландырып тапсабысхан:

— Суғ ізерге!

Димка алнынзар пір хаалағ хлалабысхан. Ах веноктығ чылтыс чылтыри тӳскен, Димка палығлатхан таныс нимес кізіде хачан-да аны Головеньнынъ холынанъ суура тар-тып алған кізіні танып-салып, хахаанына сала хысхыры-быспаан.

Прай хорғыстар, прай ікінчілестер чіт-парғаннар, анынъ ӳчӳн тынъ турысхан кізіні аяпчатхан сағыстар ла халдылар.

Димка алғайағын хаап-алып суғ хазынзар суға чӳгӳр-сыххан. Нандыра чӳгӳріподырып ол Марьянынъ Федька-зына сала ла урын-парбаан. Федька ічезіне ӧл кип-азах апарарға полысчатхан. Димка табрағынча ағастар ара-зына кире ойлабысхан, андартын Федька хайди хаалағ-ларын хызырыбызып Димканынъ саринзар алдыра хы-ныхсып кӧрчеткенін кӧр-салған. Ічезі корзинанынъ аар пол-парғанын сизін-салып: „Апарзанъ, ирлыханнынъ па-лазы, нимее хылчанънапчазынъ?“ тіп хысхырбаан полза, ағас аразында чапчанъ чазыныбысхан кізіні піліп ал-бааида, Федька тыстанмасчых.

Айлан-киліп Димка таныс нимес кізіні харахтарын чаап-салып чатчатханын паза кемненъ-де уйғузында ча-дап ла, чоохтасчатхан чіли, ирнілерін хыймыратчатха-нын кӧр-салған. Димка аны инъніненъ хыймырадыбысхан, хачан анзы харахтарын азыбысханда, позынынъ алнында оолағасты кӧр-салғанда, анынъ хурған парған ірінгерін-

Пулуньда сызыр ўстінде тўньдере пір кізі чатхан.

дс кўлінгенге төй хайдағ-да танығ пілдір-парған. Суғ ізіп-алып, таныс нимес кізі чарых паза пілдістіг сурған:

— Хызыллар ырахтар ба?

— Ырахтар. Пір дее истілбинчелер.

— А городта чи?

— Петлюровецтар, осхас...

Пазын төбін тўзірібізіп, палығлатхан кізі Димкаданъ сурған:

— Оолағас, син пір дее кізее чоохтабассынъ ма?

Ол сёстерде анынъ сағысырааны пілдірген,— Димка кізее чоохтабазынанъар киртіндір-сыххан.

— Жиганға ла, арса!

— Ол синіненъ хада тизерге иткен оолахха ба?

— Я,—арынып, нандырған Димка.—Мына ол осхас. Соловей ла чіли сығырғаны истілген. Ол Жиган Димканы кілепчеткен, арғызы хайдар кір-парған полчанъ тіп хахаан.

Тизіктенъ сығара суныбызып, хысхырарға хынмин, Димка тазычахнанъ ағаа терте тастабысхан.

— Син ниме?—сурған Жиган.

— Сым пол! Пеер сых... Кирек.

— Іди хығырарчыхсынъ, а то мына саға... таснанъ! Син кирпичненъ ноға тастабыспаазынъ.

Ікізіненъ тизікче кір-парғаннар. Позынынъ алнында таныс нимес кізіні паза хара револьверны көр-салып, Жиган хахаанынанъ турыбысхан.

Таныс нимес кізі харахтарын азыбызып оланъай ла сурған:

— Нимедір, олғаннар?

— Мына пу Жиган!—Ананъ Димка аны көөлче алнынзар ідібіскен.

Таныс нимес кізі пір дее ниме нандырбаан, пазын на төбін тўзірібіскен.

Димка постарынынъ азыхтарынанъ пір тілім ішек паза кичеегі колбасаны ағыл-килген.

Палығлыг кізі астап парған полған, че пастап асхынах чеен, көбізін суғ ла іскен.

Жиганнанъ Димка тапсабин одырғаннар.

Көктернінъ уғы ол кізіні азағынанъ палығлабыстыр; ағаа хоза, анынъ ахсында ўс кўн пір дее тамчых суғ полбаан, аннанъар ол тынъ майыл-парған.

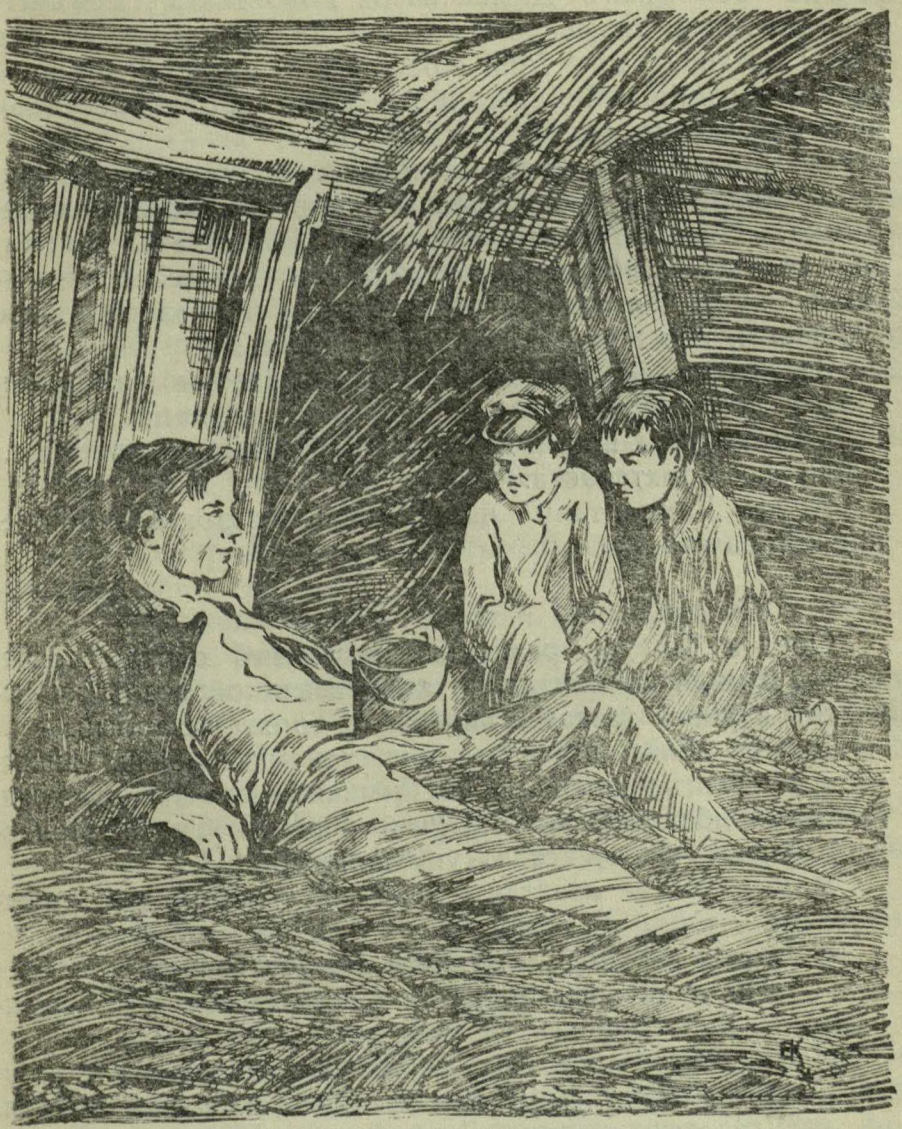

Палығлығ кізі астап парған полған, че пастап асхынах чеен, көбізін суғ ла іскен.

Азранып алғанда ол чахсы пол-парған, харахтары чылтыразыбысханнар.

— Оолағастар!—теен ол, амды уғаа чахсы пілдістіг. Анынъ табызынанъ Димка пазох Головеньға „Тенъме!“ тіп хысхырған таныс нимес кізіні танып салған.—Сірер чахсы олғаннарзар... Мин сірернінъ чоохтасханынъарны удаа исченъмін... Че сірер пірее кізее чоохтабыссанъар мині ödір-саларлар...

— Чоохтабасха кирек!—ікінчілестіг чоохтаан Жиган.

— Хайди іди чоохтабасха кирек!—тарыныбысхан Димка.—Син чоохта: чоохтабаспыс... Сірер аны испенъер,—сала ла ылғабин чоохтанған ол таныс нимес кізізер.—Обал худай, чоохтабаспыс! Мына чир алтына ötре тÿс-парим, сöс пирчем... Соғыбызарбын...

Че Жиган саба чоохтаныбысханын позы даа пілінсалған, ананъ просыныстығ ÿнненъ нандырған:

— Мин, Дим, позым даа... чоохтабасха кирек, андағда... хайди даа чоохтабасха.

Ананъ Димка таныс нимес кізінінъ пазох кÿлінібіскенін кör-салған.

Обедта Топ одырған-одырған, ананъ суртлабысхан:

— Димка, позиинъ пир, пирбезенъ койбасаны хусхачахтар азирға тазаанынъны ічеме чоохтабызарбын.

Димка яблах чіпчедіп сала харлых-парбаан, ананъ табуреткананъ кÿзреп сыххан. Димканынъ талааны тартып, Головень ибде чох полған, ічезі пестенъ ÿгре сығарчатхан, ууҷазы, тізенъ, сала тунух-арах полған.

Димка Топты азахтанъ тепклеп, сыбырап чоохтаныбысхан:

— Тохта азранып алим, мин тимнеп салғам.

— „Эй сині!—сағын-салған ол, столданъ турып-одырып.—Кем тіліненъ тартхан аны“.

Илееде тілеен соонанъ ол сарайнынъ стеназынанъ чоон тимір позығ суура тартып-алып аны Топха апар-пирген.

— Уғаа тынъ чоон, Димка!—теен Топ, чоон игір позығны чапсып körглеп.

— Ниме чоон? Ана андағ чахсы, Топ. А нимее кічігні: пір сабыснанъ на кире саабызарзынъ. Мынзын, тізенъ, ÿр сабарға кирек: тук, тук!.. Чахсы позығ!

Иирде Жиган Онуфрихада палыгны палгирга кизек арыг киден таап алган. Димка, тізенъ, постарынынъ азыхтарынанъ улуг кизек чаг алып-алып, иод таап аларга чарат-салган.

Перламутрий абыс ибде кисченъ кибіненъ, сапог чох кушедкада чатчадып, тигірибнінъ пылтырох снаряд тўзіп кöй-парганынанъар хомай пол-парган киректеріненъер сагынып, хомзынып чатчатхан. Че, тўрче чадыпалып, ол чагдап одырган храмнынъ ўлўкўнін паза аннанъ азырылбас сыйыхтарданъар сагын-салган. Сосха палалары, кизек хаяхтар паза сметенніг пöзік кринкалар анынъ сагызына пасха чол пирген осхастар. Перламутрий абыс улархап кöксöренібіскен ананъ кўлімзіреп, нимеденъер-де сагын-салган.

Димка кір-килген, ананъ кизек чаан кистінзер тудыбызып, тынъ нимес чоохтанызысхан:

— Изеннер, батюшка.

Перламутрий абыс улуг тынызысхан, Димказар көрібізіп, турбин сурган:

— Син, пала, минзер бе алай попадьязар ба?

— Андар, батюшка.

— Гм... Че ол ам ибде чохта, минмін анынъ орнына.

— Ічем ысхан. Тынъ нимес агыртын-салган, пар-кил, тіпче, попадья кöп нимес иод пирер полбазын. Паза мына кічичек пузырёк ыза пирген.

— Пузырёк... Гм...—киртінмин чиділібіскен Перламутрий абыс.—Пузырёк ниме!.. А син чи, оолагас, холынъны ноға кистінъзер тутчазынъ?

— Мында кизек чаг. Сынап ур-пирзе, алгыстаан орнына пирерзінъ теен ічем.

— Сынап ур-пирзе?

— Обал худай, іди теен.

— О-хо-хо,—чоохтанызысхан Перламутрий абыс турып-одырып.—Оланъай ыза пирерге хайди полча, а то „ур-пирзе“...—Ананъ пазын пулгабысхан.—Че хая, пир чаанъ... Иргі!

— Нааны сохпаабыс нооза, батюшка.

— Позым даа пілчем, иргі дее полза сала симісарахты даа чарир полган... Пузырёгынъ хайдадыр? Ноға

за іҷенъ четверть пирбеен? Толдыра хайданъ алып урпирербін?

— Батюшка, ағаа ікі хурчуҷа ла кірче. Аннанъ кічігні хайдар?

Батюшка ӳр нимес сағынып турған.

— Син пар чоохта, іҷенъ позы килзін. Мин позым сӳртклеп пирем. Нимезін урҷанъ за..?

Че Димка пазын өткін чайхап сыххан.

— Гм...—Син нимее пазынъ чайхапчазынъ?

— Батюшка, урнъарзына за,—табрах-арах чоохтанысхан Димка,—а то іҷем чахаан: „Сынап пирбезелер, Димка, чағны нандыра ағыл".

— Син ағаа чоохта: „Пирчеткен нимені аябаҷанъ, іди полбаза, ол сыйых худайға даа кирек чох полар. Ундубассынъ?"

— Ундубаспын!.. Андағ даа ползаа, батюшка, сірер урпирнъер.

Перламутрий абыс чалаас азахтарына туфлялар кисклепалып,—анынъ туфляларынынъ улиина, Димка чапсып парған,—ананъ, чаан алып-алып, пузырёктыг пасха комнатазар парыбысхан.

— Мына ал,—теен ол сых-киліп.—Чахсым ӳчӳн не...—Ананъ сағып-алып, сурған:—Сірернінъ танъахтарынъ туупчалар ба, оолах?

— Чахсым ӳчӳн!—тарын-парған Димка.—Чарымынанъох асхынах...—Ікінҷі суриина ізіктенъ сыхчадып, хатығланып нандырған:—Батюшка, пістінъ танъахтар чоғыл, петухтар ла.

Ол туста хызыллардanъар пір дее ниме истілбинчеткен, оолағастарға, тізенъ, тимде поларға кирек полған. Андағ даа ползаа, олар сарайларзар удаа чӧрҷенънер паза ол таныс нимес кізінінъ хринда илееде время иртірҷенънер.

Ол олардanъ хынып тілге пысчанъ, чоохтаҷанъ паза ойнаҷанъ даа. Пірееде ле, хаҷан чоох фронттарданъар парчатса, анынъ көміскелерінінъ хринда тырыс-парып тиренъ чол пол-парҷанъ, ананъ сым полыбысчанъ паза ӳр нимеденъер-де сағынҷанъ.

— Че, оолағастар, анда ниме полча истілбинче бе?

„Анда"—ол фронтта. Че деревняда кізі пілҷее чох пасха-пасха хабарлар чӧрҷенънер.

Андада таныс нимес кізі тапсабинысчанъ паза тарынсыхчанъ. Ниме итпеені паза чаалазығда араласпааны аны минута пазындағы хорғыстанъ, позынынъ чуртазынанъар хорғыстанъ тынъох иреелепчеткеннері пілдірчетченъ.

Ол ікі оолағастар ағаа тынъ ӱгрен-парғаннар. Уламох Димка. Пірсінде ылғапчатхан іҷезін ибде артыс-салып, ол сарайларзар пичелліг, мӧнъіс килген.

— Головень сохча...—чоохтап пирген ол.—Минінъ ӱчӱн іҷемні сӱрче, Топты хадох... Пабамзар Питерзер парыбысчанъ полза... Че парҷанъ онъдай чоғыл.

— Ноға парҷанъ онъдай чоғыл?

— Иртіп полбассынъ: пасха-пасха пропусктар кирек. Билеттер, оларны хайданъ алып аларзынъ? Олар чох чарабас.

Таныс нимес кізі сағынып-алып чоохтаан:

— Хызыллар полған полза, мин саға пропуск алпиреркіпін, Димка.

—Син?!—чапсып парған Димка. Тӱрче полып хаҷанох піліп аларға иткен нимелерін сурған:—А син чи кемзінъ? Мин пілчем:—син пулемётнай начальниксынъ, синінъ хринъда „льюистіг"[1] солдат полған.

Таныс нимес кізі хатхырыбысхан паза пазын икібіскенненъ—я даа, чох таа теенін пілгедег полған.

Ол тустанъ пеер Димка хызылларнынъ табрах килерлерін аннанъох тынъ сағып сыххан.

Че ибдегі хомай киректері көптенъ көп ле полып одырған. Кізі аяп пілбес Топ пизінҷізін позығ кілеен, че позығ алған даа полза, ол іҷезіне чоохтабыстыр. Анынъ соонанъ Димканынъ ыстанынынъ карманынанъ іҷезі махорка унағын таап алған, Димка аны палығлығ кізее ал-чӧрген полған. Че инъ хомайы пӱӱн не чидерге чӧр. Улӱкӱнде чахсы сыйыхтарнынъ соонанъ Перламутрий батюшка ибзер кір-килген. Чоох аразында ол Димканынъ іҷезінзер айланып чоохтаныбысхан:

— Андағ даа полза чағ иргі, им ӱчӱн хоза онҷа нымырха пірібісченъ ползанъ...

---

[1] „Льюистіг"—иргіде сығарған мылтыхтығ.

— Хайдағ андағ им ӱчӱн?

Димка стул ӱстінде сым одыр-полбин хыймыран-сыххан паза андар хази көрчеткеннеріне сыдабин чыыра тартыныбысхан.

— Мин іченъ... Шмель адайахха...—ікінчілеп нандырған ол.—Анынъ терізі уғаа тынъ сызырыл-парған полған...

Прайлары сым пол-парғаннар, Головень скамейкада чылыбызып теен:

— Пӱӱн мин синінъ адайынъны ат-салам.—Ананъ хайди-да пасхачыл көріп хоза чоохтаан:—Син чойланчазынъ, неке.—Паза пір дее ниме чоохтанмаан, сохпаан даа.

— Чарир ба за! Прай нимее чарабас нимелерге андағ арлығ имні?—хыныхсыбин чоохтаныбысхан Перламутрий абыс. Чойланған ӱчӱн ікі хати пролыгзынъ: чир ӱстінде паза тигірде.—Іди чоохтанчатханда ол иргегін чоғар кодірібіскен, харахтарын чир полданъ потолоксар кодірібіскен, ананъ анынъ сӧстері чӱректеріне тенъенін сизін-салып, Димканынъ ічезінзер айланып хоза чоохтаан:—Андағ полза, он нымырха аларыма мин ізенчем.

Иирде, ибденъ сыхчадып, Димка айланыбызып Головеньнынъ плетень хринда турып, чахсадин көріп, позын ӱдесчеткенін кӧр-салған.

Ол ӧнетін суғ хазынзар айландыра тартыбысхан.

— Димка, пістінъ кізіденъер деревняда ол мында пірее чирде ырах нимес тіп чоохтасчалар,—чочыдыбысхан аны Жиган тоғас-парып. Көгенегі мындаданъар... ағаа хоза старостанынъ Сёмказы Горпинанынъ ханазынынъ хринанъ прай хан пол-парған книгачах таап алтыр. Мин позым пір лизін көргем. Ах, пулунънарында, тізенъ, буквалар „Р. В. С.“ паза часыдағы осхас ағазахтар.

Димканынъ пазына сабысхан.

— Жиган,—ибре пір дее кізі чох полған даа полза, сыбыранып чоохтанған ол,—кӧйтік поларға кирек,.. син андар кӧні парба... ибре чӧр-тур. Сизін салбазыннар.

Таныс нимес кізее чоохтааннарох.

— Хайди идер зе,—теен ол,—сизініп чӧрнъер, олғаннар. Че ол ла полыспаза, паза ниме ит-полбас... іди оой, тик ле ӧл-халарға хынмаан полғам...

— Сынап нимес тик ле.

— Андағ сӧс чоғыл, Димка. Сынап тике нимес полза, чарир.

— Андағ ыр даа пар,—теен Жиган.—Мындағ тус полбаан полза, мин ырлап пиреречікпін,—чахсы ыр. Коммунистты апарчалар, ол, тізенъ, оларға стена хринда чоохтап пирче... Піс пілчебіс тіпче, нименінъ ўчўн кўресчебіс, пілчебіс, ниме ўчўн ölчебіс... Че сынап сöстерненъ чоохтаза киліспинче. А хачан солдаттар фронтха парчатханнарында, уғаа тынъ ырласханнар... Тимір чолдағылар даа ахсыларын азып-алып искеннер, кізі чўрегіне теепче.

Ибзер піреренъ айланғаннар. Димка пурнада парыбысхан; ол хайди чоохтасханох онъдайнанъ суғ хазынзар парыбысхан, аннанъ—ибзер.

Анынъ аразында Жиган ағаа киліскек сиргек полпілбезіненъ суғ ал-килерге таныс нимес кізіңінъ фляжказын хап-алып, кöні чолча чöрбеске чоохтасханын ундупсалып, огород öтре кöні чолча пар-сыххан. Ниме-де сағын-парирып, ол сығырыбысхан, ананъ ағастар аразында ниме-де тычыри тўскенін истіп-салып сығырарын тохтадыбысхан.

— Тохта, ирлыхан!—хысхырыбысхан кем-де.—Тохта, адай!

Ол хорыхханына сірлезібіскен, хыя ўкўс-салған, хайдағда плетеньге сығара хонған ананъ аны кем-де станынанъ тынъ тудып алған чіли пілдір-парған. Ол пар чох кўзіненъ тебіскен, кемнінъ-де сырайына тенъен осхас полған. Ананъ ол, плетень азра алтап-алып капусталығ грядка ўстінзер анъдарыл-парып, фляжканы холынанъ тўзірібізіп харасхы чирзер чўгўр-сыххан.

Димка пір дее нимее чігленмин килбиненъ узирға чадыбысхан. Чибіргі дее минута ирткелекте, ибзер хырызынминанъ Головень кір-килген, ічезінзер тынъ хысхыр-сыххан:

— Чахсыданъ синінъ ирлыхан паланъ, ибзер айланмазын... Мині сырайымнанъ азахнанъ тебіскен... Öдірсалам...

— Хачан тебіскен?—сурған ічезі хорыхханынанъ.

— Хачан? Сағам на.

— Ол хачанох узупча.

— А, айна! Андағ полза, сағам на чўгўр-килген ноо. Сырайымнанъ сапог тахазынанъ тебіскен, син, тізенъ, узупча тіпчезінъ.—Ол ізік азыбызып Димказар пастырсыххан.

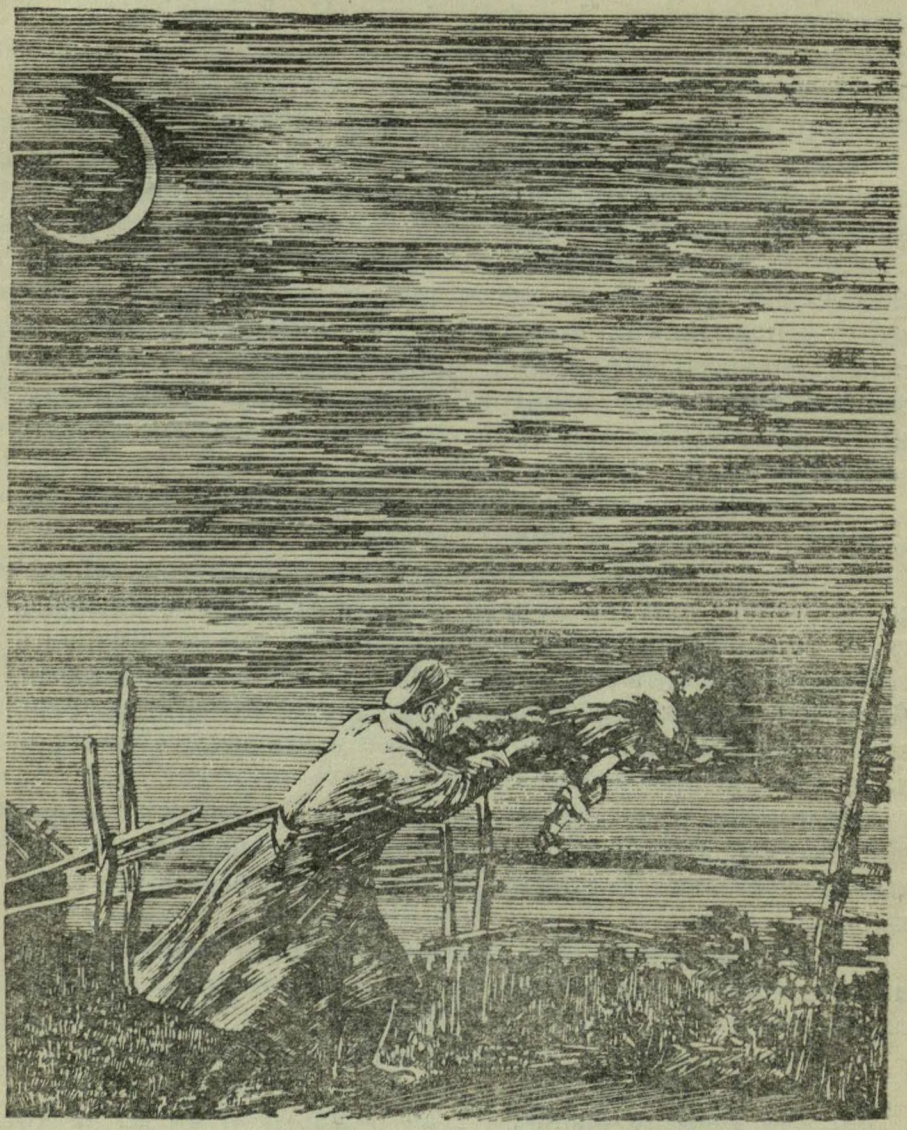

...ананъ аны кем-де тынъ тудып алған чіли пілдір-пырған...

— Хайди полчазынъ! Хайди полчазынъ!—тапсабысхан іҷезі хорыхханынанъ.—Хайдаг сапог тахазынанъ? Анынъ часхыданъ сыгара пір дее маймагы даа чогыл. Ол чалаас азах нооза! Кем агаа ал-пирген?.. Син алах-парғазынъ ма?

Че Димканынъ ботинказы чогы Головеньнынъ даа сагызына кір-парган осхас. Ол тохтабысхан, хырызыны-бызып туразар кір-килген.

— Гм...—тапсабысхан ол, лавкаа одырчадып паза фляжканы стол ӱстіне тастабызып.—Алчаас пол-парды... Че кем полчанъ за паза хайда аны чазырча? Көгенегі, листтер паза фляга...—Ананъ тапсабин одырып-алып, ол хоза чоохтаан:—Андаг даа полза, мин сірернінъ адайынъарны ӧдір-салгам.

— Хайди іди ӧдір-салгам?!—сурган іҷезі.

— Іди ле. Пазынанъ пастыра атыбысхам, паза ниме чогыл.

Димка сырайынанъ тонзар тӱнъдере чадып-алып, чабынчатхан нимезінінъ алтына кіріп, прай позынанъ сірлезіп истілдіре нимес, че ачырғастыг тынъ ылғаан.

Хачан прай амырап парғанда, Головень от хазаазынзар парыбысханда, Димказар іҷезі пастыр-киліп, анынъ ылғапчатханын сизін-салып, аны чӧптеен:

— Че, чидер Димачах! адайнынъ ӱчӱн чарир ба за...

Че іҷезі аны чоохтырынанъ Димканынъ харахтарынынъ алнында чазырхас Шмельнінъ хузуриинанъ пулғапчатханы іле көрінчеткен, ананъ ол аннанъох тынъ ачырғанып ылғаан, пазын харах чазына ӧл пол-парган хой терізіне аннанъох тынъ пӱргебіскен.

— Эх син!—тапсабысхан Димка паза пір дее ниме чоохтанмаан.

Че анынъ сӧстерінде Жиган ачырганыс паза хомзынысты сизін-салып, ол уламох тынъ уят-парган.

— Мин пілгем ме зе, Димка?

— „Пілгем ме зе!“ Мин ниме чоохтаам?... Ибре чӱгӱр-пар-килерге ӱр полган ма? Ам чи хайди идербіс? Головень хайдар-да пararга изер тимнепче А хайдар? Лёвказар алай пірее аннанъ даа пасха чирзер—че зе, ніндібізенъ!

Таныс нимес кізі Жиганзарох көр-салган. Анынъ

көрізінде тынъ нимес пролапчатханы пілдірген, ананъ ол нымзах чоохтаан:

— Сірер чахсы олғаннарзар...—Чоох аннанъар парбинчатхан на чіли ол тарынмаан даа.

Жиган сым турған, анынъ харахтары мынынъ алындағы чіли ибре чўгўрбееннер, прозын пілінмеске Жиганнынъ сылтаа чох полған, ол парғаннанъ пролығ нимеспін тіп сарызары даа килбеен. Ананъ ол сағысха тўзіп нандырған, че сурыға нимес:

— Хызыллар городталар. Кіленчік Авдей килтір. Илееде көптер тіпче, че көбізін аттығлар.—Ананъ ол харахтарын көдіріп просыныстыг амыр ўнненъ чоохтаан:—Мин сынап көрерчікпін... Хынза пірее онъдайнанъ иртіптее-алам,.. манънанам ам даа.

Димка чапсып парған. Таныс нимес кізі, оолағастынъ улуғ хара харахтары андар көріп турыбысханнарын сизінсалып, чапсып парған. Аннанъох тынъ кинетін хайданъда сағынып алғанына Жиган позы чапсып парған.

Іди чарат-салғаннар. Таныс нимес кізі книжкаданъ манъзытта лист чырта-тартып алған. Ол пасчатханда Димка ол листтінъ сол пулиинда хайдағ-да кізі пілбес ўс „Р. В. С.“ букваны паза частағы осхас палкачахтарны көр-салған.

— Мына,—теен ол листті пиріп,—алып ал, Жиган... аллюр[1] турғысчам, ікі крес. Пу таныхтанъ полған на солдат—хараа даа, хачан даа тутпин начальникка пирібізер. Көр туттыр-салдынъ.

— Син чахса чөр,—хоза чоохтаан Димка.—Іди полбаза, парба... Хая мин.

Че Жиганнынъ харахтары пазох чылтыразыбысханнар, ананъ ол пазох махтанып-арах нандырған:

— Позым пілчем... Пастағызын на парчам ма хайди?

Чарыхтанъ сығара хонып, ол ибре көрібіскен, ананъ чігленістіг ниме пілдірбинчеткенде, чол кизіре чўгўрсыххан.

Хачан Жиган чолзар сығара чўгўр-килгенде паза хачан Жиганнынъ хринча олох чолча хайдар-да Головень чўгўртісненъ иртіп парганда, кўн никольскай арығнынъ ўстінде пөзік турған.

[1] Аллюр—аттынъ чөрізі.

Ачых чирденъ ырах нимес Жиган уннанъ паза чағнанъ таарлалған подводаларға чидіп алған. Ханъааларда пис винтовкалыг кізі одырып-алып парчатхан. Подводалар ағринчах парчатханнар, че Жиганға манъзырирға кирек полған, аннанъар ол ағастар аразынзар айландыра тартыбысхан аннанъ андар чолча нимес, а арыг хазынча пар-сыххан.

Пөзік сарыг чахаяхтар өс-парған ачых чиричектер учрааннар. Колеткілерде тобыннар сылазып пастааннар, аба чистектерінінъ хызарчатханнары көрінглееннер. Парирып ол пір-ікіні ўзе-тартып алған, че пір дее минутаа тохтабаан.

„Пис верстача ирт-парыбыстым!—сағын-салған ол.—Мыннанъ андар ідөк тудыг чох парыбысчанъ ползам чахсы поларчых". Ағас салаалары табрах парарға харыг полғаннар, аннанъар ол чолзар сыгып алған.

Айланыс чирге чидіп айланыбызып, ол харағын нубысхан. Кір-париған күннінъ хойых хызыл сустары ағаа удур сусталғаннар. Пөзік клённынъ пазынанъ хайдағ-да хусхачахтынъ иирдегі ётіг табызы истілчеткен, ағастарнынъ пўрлерінде ниме-де сыбдырапчатхан.

— Эй!—истіп салған ол.

Айланып пір дее кізі көр-таппаан.

— Эй, оолағас, килдек пеер!

Чол хазындағы улуг нимес улам төзінде кемні-де сағыпчатхан мылтыхтыг ікі кізіні көр-салған. Олардынъ ырах нимес, ағастар хринда оларнынъ аттары турчатханнар.

Чағын пас-килген.

— Син хайданъ парчазынъ?.. Хайдар?

— Андартын...—Ол холынанъ пулғабызып тапсабинысхан, ананъ андар ниме чоохтачаан сағынып.—Мин хуторданъмын. Інегібіс ибденъ чўгўрібіскен... Пірее чирде көрген полбанъар? Хызамдых, сарсых мўзі кис-салған. Чир алтына ла кір-парған осхас, таппазанъ ибзер айланма даа.

— Көрбеебіс... Мында хайдағ-да хазрачах чөрчеткен, анзын за пістінънер иртенөк чіп салғаннар... Саға подводалар учрааннар ба?

— Хайдағлар-да килчелер... ырах нименстер, неке.

Тўгенчі хабары сурчатхан кізілерге тынъ кирек полған осхас пілдірген. Олар табрағынча аттарынзар парсыхханнар.

— Алтан!—хысхырыбысхан пірсі, аттарны чағын чиліпіп.—Маға усхазып аларзынъ.

— Маға ибзер парарға кирек, минінъ інегім...—аястыр хынъзып сыххан Жиган.—Хайдар мин парам?..

— Алтан, хайдар чоохтапчалар. Мында ырах нимес позыдыбызарбыс. А то син подводта парчатханнарға чоохтабызарзынъ.

Жиган позынынъ інегіненъер, ибзер парарға киреғіненъер паза пір дее сöс подводчиктарға чоохтабаспын тіп чоохтааны, тике ле. Көктернінъ пірсіне усхас-салғанын позы даа пілбин халған. Табрах парғаннар. Пасха времяда полған полза, ол уғаа тынъ хынып чаланъ чöрерчік, че ам пір дее хынмаан, уламох, хачан ол чоохтанған сöстеріненъ Лёвканынъ отрядынзар парчатханнарын піліп алғанда. Лёвканынъ отряды ағас аразында ниме-де сағыпчаттыр. „Головень анда пол-парза чи,—сағын-салған ол кинетін,—піл-салза чи, анда хайди?“ Ол хорыхханынанъ ниме дее сағынмин ат üстіненъ сегірібіскен ананъ чолданъ хыя чүгүр-сыххан.

— Хайдар, ирлыханнынъ палазы?—пірсі кинетін адын тохтадыбызып, винтовказын инъніненъ суура тартып алған.

Хынза Жиган ағастарға читре чүгүрібізерге манънанмасчых, сынап ікінчізі арғызынынъ холынанъ хаапалып тарынып хысхырыбыспаан полза:

— Тохта!.. Атпа: прай кирек ардадарзынъ.

Жиган ағас аразынзар кире чүгүрібіскен. Тохтабин хойыр ағас аразынча, сööттер аразынча тиренъ не кірчеткен. Ананъ хачан анынъ алнында хойыр ос ағастар турыбысханда ла аттыр кізілернінъ пеер ирт-полбазы сағызына кір-парған, тын хабынып аларға тохтабысхан.

„Лёвка!—сағын-салған ол.—Головень андар парған полар.—Ананъ кинетін чүрегіне изі чох пола түскен.—Харасхы полғанча чит-полбачанъ даа ползыннардах: хараа таппастар, иртен, тізенъ, хынза хызыллар...“

Чолда атылыс истіле түскен, ікінчізі... ананъ тычырас-сыххан.

„Обозтағылардanъ,—сағын-салған ол.—Табрах парарға кирек, а то чол чох пар-көрдек“.

Че түрче поларынанъ ағастар арам полыбысхан, азахтарынынъ алтында пазох чол пар пол-парған. Жиган улуғ тыныбызып ананъ андарох чүгүр-сыххан. Чибіргі

Жиган ағас аразынзар кире чўгўрібіскен.

дее минута ирткелекте ағаа удур хайдар-да манъзырапчатхан отряд ағас аразынанъ сығара салған. Сағынарға даа манънанмаан, көрзе аттығ кізілер аны ибірібістірлер. Хорых-парған харахтарынанъ ибре көрген. Оларнынъ аразында Головеньны көр-салып хорыхханынанъ сала анъдарыл-парбаан. Че Головень танъ Жиганны пір ле хати көргенненъер бе, танъ ағаа мында учрап парарына ізенмеенінненъер бе алай манъзыт аразында сал-салған изерінінъ холлаан тыыда тартчатханнанъар ба, ол ағаа хайбаан.

— Оолағас,—сурған аннанъ пір торспах, хыр-арах сағаллыг кізі,—сині ирлыхан хайдар апарча?

— Хутордanъ...—пастаан Жиган.—Пістінъ інек... хара, чоғыр-арах...

— Чойланчазынъ! Мында пір дее хутор чоғыл.

Жиган уламох тынъ хорых-парған, сүрдеп чоохтаан:

— Мында нимес... Атыс пасталыбысханда мин хорыхханымнанъ чүгүрібіскем.

— Истер бе?—сурған пастағызы.—Мин чоохтаам хайза хайда-да атчалар тіп.

— Обал худай, атханнар,—нимеденъер-де сизін-салып табрах чоохтаныбысхан Жиган,—Никольскай чолда. Анда Козолупха иреннер азых апарчатханнар. Лёвканынъ кізілері оларға нападать полыбысханнар.

— Хайди іди нападать полыбысханнар?!—тарынғанынанъ хысхырыбысхан аттығ кізі.—Кем оларға чаратхан!

— Обал худай, нападать полыбысханнар... Позым искем: öл-парчанъ ползa, тіпчелер, Козолуп... Симіс уғаа... че кирі айна...

— Истінъер бе?!—хысхыра түскен көк.—Мин чоо чін-парирбын ма?

— Тынъ чін-парир,—чоохтаан Жиган, анынъ тілі тербен не чіли тоғын-сыххан.—Сынап, тіпчелер, піске сыынза, піс ағаа көзідербіс... Маға ниме? Пу прай оларнынъ чоохтары.

Жиган Козолупха ачырғаныстығ аннанъ даа көп илеede сöстер урылдырыбызарға тимде полған, че тігізі уғаа тынъ тарын-парған полған, аннанъар тарынчах табыснанъ хысхырыбысхан:

— Аттарзар!

— Аны хайди идербіс?—сурған кем-де, Жиганзар көзідіп.

Сынап, тіпчелер, піске сыынза, піс ағаа көзідербіс...

— Пірее хати хамӌынанъ тарт-пар-кил, мынынъ соонда андағ нимелер ис-чӧрбезін.

Отряд пір саринзар чӧрібіскен, Жиган, тізенъ, пір дее про чох арғазынанъ саптырып-алып, іди оой озып алғанына ӧрініп-ала, паза пір саринзар чӱгӱр-сыххан.

„Амох хабынарлар,— чӱгӱр-парчадып сағын-салған ол. —Хаӌан олар піліскеннерінче хараа пол-парар".

Пӱрӱнъкӱ полып ирт-парған. Чылтыстар сыххлап килгеннер, хараа полыбысхан. Жиган пірде чӱгӱрікненъ, пірде хаалағнанъ парчатхан, аар тынып-ала, тын хабынып-аларға пірее-пірее турып-ала парчатхан. Пірсінде амыр ахчатхан суучахтынъ солбрапчатханын истіп-салып, харасхыда ол суучахты таап-алып, ол соох суғданъ нинче-де оортам ізібіскен. Пірсінде чол хриндағы хыйрал-парған хреске учрап-парып хорыхханынанъ тітрезе тӱскен. Кӧӧлче ізес чох пілдірібіскен. Чӱгӱрчезінъ, чӱгӱрчезінъ тоозылчаа ла чоғыл. Хынза, хаӌанох чолданъ хыя парыбысхам. Пірее кізіденъ сурыптаа-аларчых.

Че сурчанъ кізі чох полған. Чолда эрінчек тазынның крестьяниннар даа, от хринда одырхлапчатхан от сапчанъ кізілер дее, аттығ олғаннар даа, городтанъ орай нанчатханнар даа учрабааннар. Харасхы чолда амыр паза пір дее кізі чох полған. Соловей ла ӧтіг сығырчатхан, ол ла чалғысхан хорыхпинчатхан паза амырап парған чирнінъ хараағы хорғыстарына ӧтіг кӱлчеткен.

Хаӌан Жиган пірее ачых чирзер сығарына ізенмінібіскенде, чол ікі чара парыбысхан. „Уғаа чахсы! Амды хайзынча парчанъ?" Ананъ ол турыбысхан.

Го-го...—анынъ хулахтарына хастарнынъ тынъ нимес тапсааны істіл-парған. „Хастар!" сала хысхырыбыспаан ол. Ам на позынынъ алнында, ағастар озаринда, улуғ нимес хутор кӧр-салған.

Иб хринзар оолағас килбин, аба килчеткендегі чіли, адай кинетін тынъ улып сыххан. Чочып парған сосхалар хорхлас-сыхханнар, ананъ Жиган ізік тохлат-сыххан.

— Эй! Эй! Азынъар:

Пастап сым на полған. Ананъ тура істінде кемнінъде чиділгені истілген, ананъ ипчі кізінінъ амыр табызы истілген:

— Худайым, кем пазох килді полчанъ?

— Азынъар!—хатабох тапсаан Жиган.

Че орты хараа тузында полған на кізее ізік азар тус полбаан. Ананъ кем-де уйғулыг харылған табыснанъ сурған:

— Кемдір анда?

— Азынъар! Пу минмін, Жиган.

— Пазох хайдаг андаг жиган? Мына мин ізік өтре берданкананъ ташладыбыссам!

Жиган ізіктенъ хыя турыбысхан, ананъ позынынъ саба иткенін піл-салып хынъзып сыххан:

— Жиган нимес! Жиган нимес... Ол іди солалап адааны... Адым Васька... Мин ам даа кічігбін нооза... Мин городсар чол ла сурып аларчыхпын.

— Хринзархызы городсар парча, пірсі, тізенъ, Поддубовказар.

— Олар ікізіненъ хринча парчалар нооза!.. Ізік өтре хайди піліп аларзынъ!

Танъ сағынып, ізік кистіндегілер тўрче сым полғаннар.

— Көзенексер кил ананъ көзіт-пирем. Че кирерін... чо-ох! Кічіг дее полза чізе. Хынза, синінъ кистінъде, кўстіг кізі одырча полар.

Көзенек азыла тўскен, Жиганға чол көзіт-пиргеннер.

— Мында ырах нимес, пір верстача ла полар. Ачых чир озаринда.

— Анча ла ба!—Ананъ город ырах нимезіне өрінпарған Жиган пазох чўгўр-сыххан.

Городтынъ игір улицаларында аны патруль тохтадыбысхан ананъ штабты көзіт-пирген. Уйғулыг красноармеец хынмин нандырған:

— Хайдаг андаг записканы! Иртен килерзінъ.—Че манъзыттыг таныхты көр-салып, ол чачынахты алып алған, ананъ хығырыбысхан:—Эй, анда!.. Дежурнай хайда?

Дежурнай Жиганзар көріп алған, записканы чазыбысхан ананъ, сол пулииндағы кізі пілбес ўс „Р. В. С.“ букваны көр-салып чарытхыны чағын чылдырған. Хығырып албинанъ телефонзар: „Командирны!.. Комиссарны!“ позы, тізенъ, комнатача табрах пас-чөрген.

Ікі кізі кір-килген.

— Сын полбас!—чапсып хысхыра тўскен пірсі.

— Ол!.. Конечно, ол!—өрініп тапсаан ікінчізі.—Анынъ холы, анынъ бланказы. Кем ағылған?

Пулунъда тапсабин турчатхан Жиганзар ам на көрібіскеннер.

— Ол хайдағдыр?

— Хара... сапогтығ... чылтыс хазал-парған, андартын, тізенъ, хызыл флажок.

— Я, я, орден!

— Табрах-арах парарға кирек,—хоза чоохтаан Жиган, —тўрче полза танъ чарыбызар.. Андада хасхылар... таап алзалар, ödір-саларлар.

Мында ниме ле кödірілбеен! Прайзы чўгўрізе тўскеннер, телефоннар сығдыраза тўскеннер, ат табаны тазлааны истілген. Ол айпораанынъ аразында майых-парған Жиган нинче-нинче хати чоохталған „Конечно, армия!.. Ол!.. Реввоенсовет!" сöстерні ле онъарған.

Труба табрах-табрах тапсабысхан, ананъ ат табаны тазлаанына көзенек сўлейкелері тітрескеннер.

— Хайда?—Кинетін ізік азып маузернанъ хылыс киссалған командир кір-килген.—Пу синзінъ ме, оолағас!.. Васильченко, позынънанъ хада атха алтандырып ал...

Жиган сағынарға даа манънанмаан, хайдағ-да кўстіг холлығ кізі аны чирденъ хаап-алып атха алтандыр-салған. Пазох труба ойнабысхан.

— Табрах!—хысхырыбысхан кірлес ўстіненъ кем-де.— Сірер манънанарға кирек.

— Чарир!—нандырғаннар илееде көп табыс.

Ананъ:

— А-аррш!

Аттығ отряд орнынанъ хыймырабинанъ харасхыда ўкўс-салған.

Таныс нимес кізіденъ Димка чўреxсіп сағааннар паза ибре ниме полчатханын сиргек тынънааннар.

— Чахсыданъ ибзер парыбыс,—нинче-нинче хати чоохтаан таныс нимес кізі Димкаа.

Че Димка öческен не чіли парбаан.

— Чох,—пазын пулғапча ол,—парбаспын.

— Чарыхтанъ сығып-алып кір-сых-чöрченъ чирні сызырнанъ чаабызып, пазох нандыра кірібіскен.

Тапсабин одырғаннар: чоохтазарлары даа килбинчеткен. Пір ле хати Димка чоохтаныбысхан, анзын даа хынмин:

Аттығ отряд орнынанъ хыймырабинанъ харасхыда пар-сыххан-

— Мин іҷеме чоохтаам: хынза, тӱрче полза пабамзар парарбыс; ол сала ла харлых-парбаан, ананъ хырыс-сыххан: „Ниме тик чирге чоохтанчазынъ!“

— Паразынъ, паразынъ, Димка. Мына пу ла...

Че Димка позы даа пілче, хайдаг улуг паза хорғыстығдыр ол „мына пу ла“ аннанъар ол ниме-де сағынып сызыр хринда сым пол-парған.

Иир полыбысхан. Сарайда анъдарыл-парған пулунънарнынъ харасхызы іледенъ іле ле көрінчеткеннер. Чарых ӧтре кірген чарых анда пілдіргпин тарап парчатхан.

— Истек!

Димка сірлезібіскен.

— Истіпчем!

Ананъ таныс нимес кізі Димканынъ инънін тыкъ тутхан.

— Че кемнер полҷанъ?

Деревня озаринда, чазыда, удаа, кізі пілҷее чох атылыс пасталыбысхан. Чил оларны пеер ойнаҷанъ пушкаларнынъ табыс чох атылызы чіли читірген.

— Хызыллар, арса?

— Чох, чох, Димка! Хызылларға ам даа ирте.

Амыр пол-парған. Пазох пір час иртіп парған. Ат табаны тазлааны паза деревняға тол-парған хысхы, мында ырах нимес кем-де парынанъар сарайға хорғыстығ хабар читіргеннер.

Табыстар пірде чағыннап килчелер, пірде ырап парыбысчалар, че мына уғаа чағын истіл-килді.

— Погребтарны? Ас сабарға иткен чирлерде дее бе?— сурған кемнінъ-де хатығ табызы.

— Прай чирде,— нандырған ікінҷізі.—Че маға мында пірее чирде полар тіп пілдірче.

„Головень!“ танып салған Димка, таныс нимес кізі, тізенъ, холын суныбысхан ананъ харасхыда соох амыр наган салаа чылтыри тӱскен.

— Харасхы, айна оларны алзын! Лёвканынъ ӱчӱн нинҷе чубан-салдыбыс!

— Харасхы!—хатабох чоохтанған кем-де.—Мында пазынъ даа чідір-саларзынъ! Мин сарайзар сых-парижам, сарай ӱстіненъ, тізенъ, минінъ ӱстіме чардылар тӱсклеп сыхханнар... сала ла пазыма тенъмеен.

— Киліскек орын. Алай танъ чараанҷа хадарарға писче кізі артыс-салҷанъ ма?

— Артыс-сал.

Сала-сала ниик пол-парған. Арачылан-халарға ізес пар полыбысхан. Пір чарыхтанъ ырах нимес от чари тўскені көрінчеткен. Прайзынанъ тынъ тулғалған ізік хринзар ат пастыр-килген, ананъ хыныхсыбин сызыр тайнаан.

Танъ ўр чарыбаан. Хайди полза танъ чарып пастаан, чылтыстар усхлап пастабысханнар.

Тўрче полза ніндіг пасталыбызар. Жиган танъ манънанмады ба алай иртіп полбады ба.

— Димка,—сыбранып чоохтанған таныс нимес кізі,— тўрче полза кілирлер. Тігі сарай ізіктері талал-парған саринда, алтында улуғ нимес тизік пар. Син кічичексінъ, андар öт-парыбызарзынъ... Чыл андар.

— Син чи?

— Мин мында полам... Кирпичтер алтында, син пілчезінъ хайда, мин сумка чазыр-салғам, печать паза синненъер записка. Хызылларға пирібізерзінъ, хачан даа килзелер. Че чыл табрах!—Ананъ таныс нимес кізі, улуғ ла кізее чіли, хол тутхан ананъ ағринчах позынанъ хыя ідібіскен.

Димканынъ харахтарынынъ частары тамағынзар тығылкилген. Ол хорыхчатхан паза таныс нимес кізіні чалғысхан артызарға аястығ полған. Ананъ ирнілерін ызырынып-алып, харахтарынынъ чазын азырып-ала, анда-мында тасталғлап парған кирпичтерге сўрнўгіп, ол чыл-сыххан.

Тара-та-тах!—кинетін воздухта истіле тўскен.—Тара-татах! Ба-бах!.. Тиу-у, тиу-у...—сарайлар ўстінде сыли тўскен.

Хыйғы, ат табаны тазлааны, „льюистанъ“ атылған обоймаларынынъ сылазынынъ янъы—прай ол кинетін истіле-тўзіп, танъ чариндағы амырны сайбабысхан паза аннанъ хада ўр сахтааныи, ананъ Димка таныс нимес кізінінъ хринда пол-парғанын даа пілінмеен. Ананъ паза тудынчанъ кўзі чохта тынъ ылғабысхан.

— Хайди полчазынъ, алығ?—öріпіп сурған тігізі.

— Пу пістінънер нооза...—кўлініп нандырған Димка, че ылғирын тохтатпин.

Хачан сарай хринда аттар табаны тазлабысханда, деревня тастында атылыстар, хайда-да хысхырысчатханнары тохтағалах полған. Ананъ таныс ötіг табыс тапсабысхан:

— Пеер! Мы-ында!

Помнар хыя пар-кил-тўскеннер. Чарыхтанъ кўн чарии кире сапхан. Ананъ кем-де чўрексіп паза манъзырап сурған:

— Сірер мындазар ба, Сергеев арғыс?

Ибре хайданъ-да чон тол-килген—командир, комиссар, красноармеецтер, сумкалыг фельдшер! Прайзы сууласханнар паза ниме-де кізі пілчее чох хысхырысханнар.

— Димка,—өрінгеніне сілегейіне сала харлыхпин чоохтирға манъзыраан Жиган,—мин манънанғам... пеер нандыра аттыг килгем... Сағам көктерненъ хабызох-тўскем... инъ чыыл-парған чірінде... Пірсінінъ пазынанъ сапханымда, анъдарыл-парған!..

— Син чойланчазынъ, Жиган... Хайди даа чойланчазынъ... Синінъ хылызынъ даа чоғыл,—нандырған Димка ананъ хураалах харах чазын өтре хатхырыбысхан.

Кўн тооза көгліг полған.

Димка прай ла чирде өтіп чөрген. Прай олғаннар ағаа уғаа чапсычанънар паза таныс нимес кізінінъ чазынған чірін көрерге өрненъ чөрченънер, иирге читре ол орыннынъ хриндағы сызыр інек өрі полған соондағы ла чіли типсел-парған полған.

Ўр ниместе пленде полған кізі улуг начальник полған осхас, аны командирлар даа паза красноармеецтер дее искеннер.

Ол Димкаа пасха-пасха чачыннар пасхлап пирген. Димка даа, ічезі дее паза Топ таа паризалар Петроград городха читре пір дее чирде тудыг чох ползын иде, полғанына ла печать сал-салғаннар.

Жиган, тізенъ, боецтарнынъ аразында чөрген, хыныг ырлар ырлаан, истіплечет! Красноармеецтер ағаа тынъ хатхырысчанънар, анынъ ўніне хайхачанънар.

— Жиган! Син чи ам хайдар?

Анынъ кічичек сырайынча соох чўгўрібіскен чіли, Жиган пір минутаа турыбысхан, ананъ пазынанъ сілігібіскен:

— Мин, харындас, фьи-ить! Станцияларча паза эшелоннарча. Мин олардanъ наа ырға ўгреніп алғам:

Хараа чазыдағы лазаретта ирт-парған;
Часхы, чарых кўн пасталыбысхан.
Кўннінъ чылыг чариинда
Чиит командир ўреен...

Чахсы ыр! Мин сарнабысхам—кӧрзем кирі Горпинанынъ харахтарынанъ час ахча. „Син хайди полдынъ, ууҷанъ,—тіпчем.—„Ӳреен нооза!"—„Э, ууҷанъ ол ырда нооза".—„Ырларда ла полҷанъ ползa, а сынында чи хайсин ӳрепче,—тіпче". Эшелоннарда,—хоза чоохтаан ол, пірее арғыстар кізее киртінминчелер.„Чӳгӳр,—тіпчелер,—колбаса чіли. Хынза син шантрапазынъ алай шарлыганзынъ. Пірее ниме оғырлаптаа-аларзынъ". Маға чаҷын пиргенӧк ползанъар!

— Сынанъ даа, че ағаа пазыбох-пиренъер,—тапсабысхан кем-де.

— Пас-пирербіс, пас-пирербіс!

Ананъ „Пу, Жиган, шантрапа даа, шарлыган даа нимес, а позынынъ революционнозын киректе кӧзіткен элемент" тіп пас-пиргеннер, аннанъар ағаа, Жиганға, советскай ырларны ырлирға прай станцияларда, поездтарда паза эшелоннарда полыс-турарға".

Ол чаҷында кӧп олған хол сал-салған—чарым листке толдыра паза пір саринда. Ирткен неделяда ла пазарға ӳгреніп алған Пантюшкин даа позынынъ фамилиязынынъ прай буквазын сиип салтыр.

Ананъ печать салдырарға комиссарзар апарғаннар. Комиссар хығырып алған.

— Чарабас,—тіпче,—мындағ чаҷынға полковой печатьты.

— Хайди іди чарабас? Ағаа ӳреп парар ба хайди? Сал-пирнъер, пожалуйста. Ол тик чирге сіренген ме хайди?

Комиссар кӳлінібіскен:

— Сергеевтенъ ме?

— Ол.

— Че, ағаа ла...—Чаҷынға салыбысхан.

Анда РСФСР, серп паза молот пол-парған—документ.

Хыныг иир полған ол, андағ иирні чуртағчылар пілбинчелер. Аннанъар нимезін чоохтанҷанъ, чылтыстар кирпичненъ не арығлаан чіли чылтырапчатханнар, алай чил чарылчатхан гречиханынъ хойыг чызын прай нимее сиир-салған осхас полған. А улицаларда чи ниме полған! Прай чон сиден тастына сыххан. Красноармеецтер тынъ хатхырысханнар, хыстар ӧтіг сыыхтасханнар. Лекпом Придорожный, митинг итченъ тӧгелер ӳстіне одырып-алып, анынъ алнында чыыл-парған чонға гармошка ойнап пирчеткен.

Хараағызы ағрин тўсчеткен; анда-мында турғлапчатхан тураҷахтарда оттар кӧйглебіскен. Апсахтар паза олғаннар парғлабысханнар. Ай чариина чарыпчатхан улицаларда чиит чон илееде хатхырысғлааннар. Лекпомнынъ гармониказы ам даа илееде ўр ойнаан паза аннанъ хости соох-арах кизек арығнынъ соловейлары чахсы ўннеріненъ марғысханнар.

Че иртенінде таныс нимес кізі парчатхан. Жиганнанъ Димка аны поскотинаа читре ўдес-парғаннар. Поскотинанынъ хыйын пол-парған сиденінінъ хринда ол турыбысхан. Анынъ соонанъ прай отряд турыбысхан.

Прай солдаттарнынъ алнында таныс нимес кізі оолағастарнынъ холын тутхан.

— Арса, пірее хаҷан полза Петроградта учрирбыс,— чоохтанырбысхан ол, Димказар айланып.—Че сині...—ол ўр нимес тудыл-парған.

— Пірее чирде, арса,—киртінмин нандырған Жиган.

Анынъ тўгдўр пазындағы састарын чил сала-сала хыймыратчатхан. Хуруғ сӧӧк холларынанъ тоғыр ағасха тудунған, а улуғ тиренъ харахтары алнынзар, ыраххы чазызар кӧрчеткеннер...

Отряд чолда кічиҷек точка чіли көрінчеткен. Мына ол никольскай ӧзеннінъ хриндағы тўгенҷі тағыҷахха сых-парды... чіт-чӧрібісті. Ол тигейнінъ ўстінде ат чӧрізіне кӧдірілген тозын тўс-парған. Аны ӧтре гречиха тарылған чазы көріне тўскен, паза анда пір дее кізі көрінмеен.

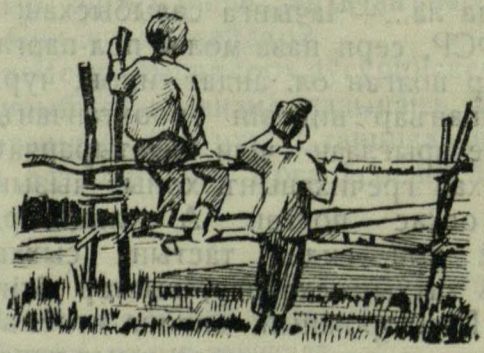

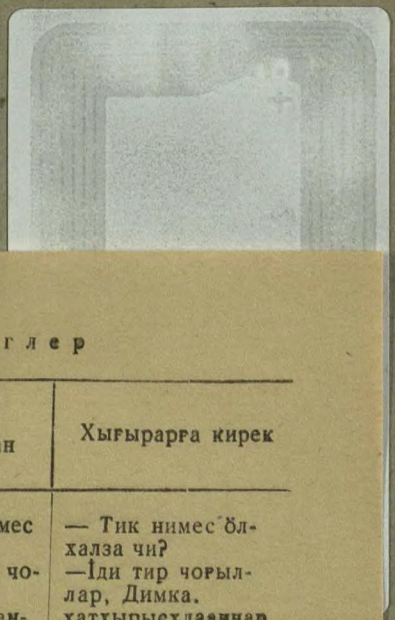

Түзедіглер

Страница	Строка: үстіненъ	Строка: алтынанъ	Печатать полыл-парған	Хығырарға кирек
8		2	— Сынап нимес тик ле.	— Тик нимес бл-халза чи?
			— Андағ сöс чоғыл, Димка.	—Іди тир чоғыллар, Димка.
6	4		хатхырысғлаанар	хатхырысхлааннар

В. С.

Хараағызы ағрин тўсчеткен; анда-мында турғлапчатхан тураҷахтарда оттар көйглебіскен. Апсахтар паза олғаннар парғлабысханнар. Ай чариина чарыпчатхан улицаларда чиит чон илееде хатхырысғлааннар. Лекпомнынъ гармониказы ам даа илееде ўр ойнаан паза аннанъ хости соох-арах кизек арығнынъ соловейлары чахсы ўннеріненъ марғысханнар.

Че иртенінде таныс нимес кізі парчатхан. Жиганнанъ Димка аны поскотинаа читре ўдес-парғаннар. Поскотинанынъ хыйын пол-парған сиденінінъ хринда ол турыбысхан. Анынъ соонанъ прай отряд турыбысхан.

Прай солдаттарнынъ алнында таныс нимес кізі оолағастарнынъ холын тутхан.

— Арса, пірее хаҷан полза Петроградта учрирбыс,—

чоохтаныбы

ўр нимес т

— Піре

Анынъ

хыймыратч

тудунған, а

чазызар кө

Отряд

ол никольс

сых-пардыз

зіне көдірі

рылған чаз

меен.

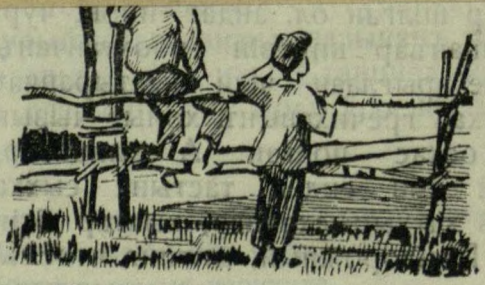

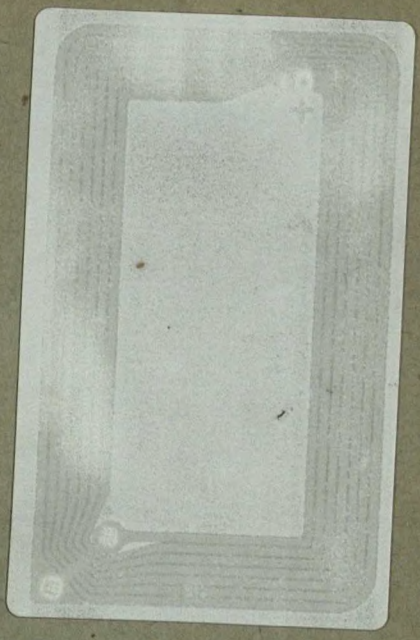

1 сал. 75 ахча.